

ORTOGRAPIYANG PAMBANSA

Komisyon sa Wikang Filipino
Edisyong 2013

ORTOGRAPIYANG PAMBANSA

Edisyong 2013

Karapatang-ari © 2013 Komisyon sa Wikang Filipino

Unang Limbag 2013

NILALAMAN

Pagsulyap sa Kasaysayan Bilang Panimula Ni Virgilio S. Almario.....	1
1. Mga Grafema.....	8
1.1. Titik.....	9
1.2. Di-titik.....	9
2. Ang Pantig at Palapantigan.....	10
2.1. Kayarian ng Pantig.....	11
2.2. Pagpapantig ng mga Salita.....	11
2.3. Pantig na Inuulit.....	12
3. Pagbaybay na Pasalita.....	13
3.1. Pantig.....	14
3.2. Salita.....	14
3.3. Akronim.....	14
3.4. Daglat.....	15
3.5. Inisyals.....	15
3.6. Simbolong Pang-agham/Pangmatematika.....	15
4. Pagbaybay na Pasulat.....	16
4.1. Gamit ng Walong Bagong Titik.....	17
4.2. Bagong Hiram na Salita.....	17
4.3. Lumang Salitang Espanyol.....	18
4.4. Di Binabagong Bagong Hiram.....	18
4.5. Problema sa C, Ñ, Q, X.....	18
4.6. Panghihiram Gamit ang 8 Bagong Titik.....	19
4.7. Eksperimento sa Ingles.....	19
4.8. Espanyol Muna, Bago Ingles.....	19
4.9. Ingat sa “Siyokoy”.....	20
4.10. Eksperimento sa Espanyol.....	20
4.11. Gamit ng J.....	21
5. Kasong Kambal-Patinig.....	22
5.1. Unang kataliwasan.....	24
5.2. Ikalawang kataliwasan.....	24
5.3. Ikatlong kataliwasan.....	24
5.4. Ikaapat na kataliwasan.....	24
5.5. Malalakas na Patinig.....	25
6. Kambal-Katinig at Digrapong SK, ST, SH, KT.....	26
6.1. Pasok ang SK, ST.....	27
6.2. Walang KT.....	27
6.3. Digrapong CH at SH.....	27
6.4. May SH ang Ibaloy.....	28
6.5. May TH at KH ang Mëranaw.....	28
7. Palitang E/I at O/U.....	29
7.1. Disiplina sa Pagbigkas ng E/I at O/U.....	30
7.2. Senyas sa Espanyol o sa Ingles.....	30
7.3. Kapag Nagbago ang Katinig.....	31
7.4. Epekto ng Hulapi.....	31
7.5. Kailan Di Nagpapalit.....	31
7.6. Kapag Bago ang Kahulugan.....	32

7.7.	Huwag Baguhin ang Dobleng O.....	32
8.	Pagpapalit ng D tungo sa R.....	33
8.1.	Kasong Din/Rin, Daw/Raw.....	34
8.2.	“D” Kahit Kasunod ng Patinig.....	35
9.	Kailan “ng” at kailan “nang”.....	36
9.1.	Mga Gamit ng “Nang”.....	37
9.2.	Ingatan ang Pinagdikit na “na” at “ang”.....	37
10.	Pagbabalik sa mga Tuldik.....	38
10.1.	Isang Anyo, Iba-Ibang Bigkas.....	39
10.2.	Dagdag na Gamit ng Pahilis.....	40
10.3.	Pahilis sa Mahabang Salita.....	40
10.4.	“Ma-” na May Pahilis.....	40
10.5.	Dagdag na Gamit ng Pakupya.....	41
10.6.	Tuldik Patuldok.....	41
10.7.	Kung Hahanapin sa Computer.....	42
11.	Mga Wastong Gamit ng Gitling.....	43
11.1.	Sa Inuulit na Salita.....	44
11.2.	Sa Isahang Pantig na Tunog.....	45
11.3.	Sa Paghihiwalay ng Katinig at Patinig.....	45
11.4.	Sa Pinabigat na Pantig.....	46
11.5.	Sa Bagong Tambalan.....	46
11.6.	Iwasan ang “Bigyan-”.....	46
11.7.	Tambalan ang “Punongkahoy”.....	46
11.8.	Sa Pasulat na Oras.....	47
11.9.	Sa Kasunod ng “De”.....	47
11.10.	Sa Kasunod ng “Di”.....	47
11.11.	Sa Apelyido.....	47
11.12.	Sa Pagsaklaw ng Panahon.....	48

PAGSULYAP SA KASAYSAYAN BILANG PANIMULA

ni Virgilio S. Almario

Ang gabay sa ortograpiya o palatitikan ng wikang Filipino ay binubuo ng mga tuntunin kung paano sumulat gamit ang wikang Filipino. Hinango ang mga tuntunin sa mga umiiral na kalakaran sa paggamit ng Wikang Pambansa, bukod sa napagkasunduang mga tuntunin, bunga ng mga forum at konsultasyon, hinggil sa mga kontrobersiyal na usapin sa ispeling. Ninanais palaganapin sa gabay na ito ang estandardisadong mga grafema o pasulat na mga simbolo at ang mga tuntunin sa paggamit at pagbigkas ng mga simbolong ito. Itinatanghal din dito ang mga naganap na pagbabago mula sa panahon ng abakadang Tagalog bunga ng modernisadong alpabeto at bunga na rin ng umuunlad na paggamit sa Wikang Pambansa.

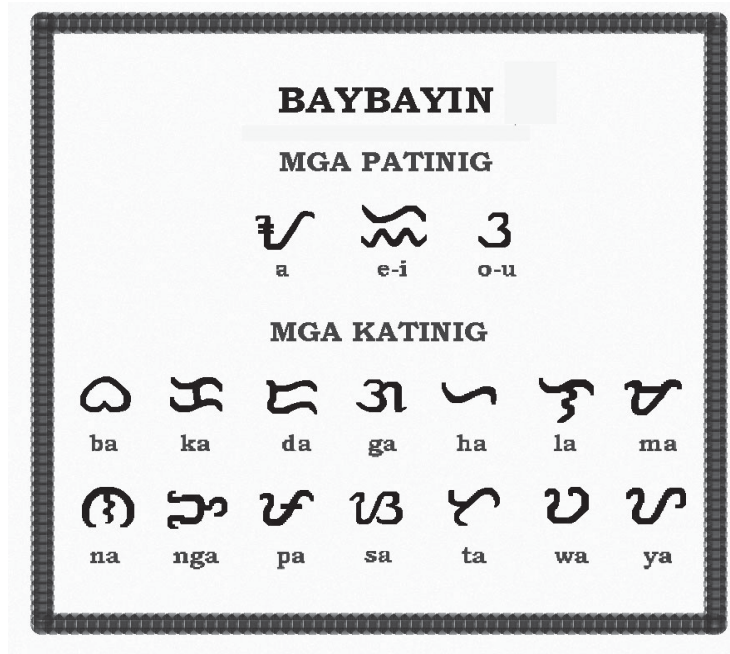
Hindi ninanais na maging pangwakas na mga tuntunin ang nilalaman ng gabay na ito. Wika nga noon pang 1906 ni Ferdinand de Saussure hábang binubuo ang mga pangkalahatang simulain sa lingguwistika, mahirap mahúli ang bigkas ng isang “buháy na wika.” At isang malusog at umuunlad na wika ang Filipino. Wika pa niya, “Ang bigkas sa isang salita ay ipinapasiya, hindi ng ispeling, kundi ng kasaysayan nitó.” Walang alpabeto ng alinmang wika sa mundo na perpekto ngunit bawat pagkilos tungo sa estandardisadong ispeling ay isang pagsisikap na makatulong tungo sa higit na mabisang pag-agapay ng pagsulat sa wikang pabigkas. Higit na mapapahalagahan ang bawat tuntuning ortograpiko sa gabay na ito kapag sinipat mula sa pinagdaanang kasaysayan nitó kalakip ang paniwala na patuloy itong magbabago samantalang umuunlad ang pangangailangan ng madlang gumagamit ng wikang Filipino.

Mulang Baybayin Hanggang Abakada

Ang kasaysayan ng ortograpiya ng wikang Filipino ay maaaring ugatin mula sa sinaunang panahong gumagamit ang mga Filipino ng katutubong paraan ng pagsulat na tinatawag na **baybayin**. Sa ulat ng mga misyonerong Espanyol, nadatnan niláng 100 porsiyentong letrado ang mga Tagalog at marunong sumulat at bumása sa baybayin ang matanda’t kabataan, lalaki man o babae. Dahil sa pangyayaring ito, kailangan niláng ilimbag ang unang aklat sa Filipinas, ang *Doctrina Christiana* (1593), nang may bersiyon ng mga dasal at tuntuning Kristiyano sa paraang baybayin. Sa gayon, ang libro ay binubuo ng mga tekstong Espanyol at may salin sa Tagalog, nakalimbag ang tekstong Espanyol at Tagalog sa alpabetong Romano ngunit inilimbag din ang tekstong salin sa baybayin. Nakahudyat na rin sa libro ang isinagawang Romanisasyon ng palatitikang Filipino sa buong panahon ng kolonyalismong Espanyol.

2 | KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Ang baybayin ay binubuo ng labimpitong (17) simbolo na kumakatawan sa mga titik: 14 katinig at 3 patinig. Ang mga simbolong kumakatawan sa mga letra ay gaya ng sumusunod:

Ang mga titik na ito ang naging batayan ng **abakada** na binuo ni Lope K. Santos nang kaniyang sulatin ang *Balarila* (1940). Idinagdag sa orihinal na mga titik ng baybayin ang katinig na R at ginawang lima ang patinig: A, E, I, O, U kayâ dalawampu (20) ang mga titik ng lumaganap na abakada hanggang sa panahong tinatawag ang Wikang Pambansa na wikang Pilipino. Nakahanay ang mga ito sa sumusunod na paraan: A, B, K, D, E, G, H, I, L, M, N, NG, O, P, R, S, T, U, W, Y. Sa pagbása ng mga titik, ang mga katinig ay binibigkas nang may kasámang patinig na A, gaya ng sumusunod: /A/, /Ba/, /Ka/, /Da/, /E/, /Ga/, /Ha/, /I/, /La/, /Ma/, /Na/, /Nga/, /O/, /Pa/, /Ra/, /Sa/, /Ta/, /U/, /Wa/, /Ya/.

Ang pagbubukod sa mga titik E/I at O/U ay mahahalatang bunga ng matagal na panahon ng pagtuturo sa bagay na ito kaugnay ng pag-aaral ng wikang Espanyol. Sa aklat ni Tomas Pinpin, ang *Librong pagaaralan nang manga tagalog nang uicang Castilla* (1610), masikap niyang ipinaliwanag na kailangang matutuhan ng mga kababayan niya ang pagkilála sa magkaibang mga tunog ng E at I at ng O at U dahil may mga salita sa Espanyol na magkatulad ng ispeleng ngunit nagkakaroon ng magkaibang kahulugan dahil sa mga naturang titik. Halimbawa, iba ang *pesa* (timbang) sa *pisa* (dapurakin); iba ang *rota* (pagkatalo) sa *ruta* (direksiyon ng pasada).

Sa kabila ng pangyayaring lubhang naimpluwensiyahan ng wikang Espanyol ang mga wikang katutubo sa Filipinas, hindi isináma sa abakada ang mga letra para sa mga tunog na C, CH, F, J, LL, Ñ, Q, RR, V, X, Z. Nanatili ang mga ito sa mga pangngalang pantangi, gaya sa Carmen, Pacheco, Fullon, Jaro, Magallanes, Cariño, Quirino, Barrameda, Vizcaya, Maximo, at Zamboanga. Ngunit marami sa mga salitang hiram sa Espanyol at nagtataglay ng naturang mga titik ay tinapatan ng mga tunog sa mga titik ng abakada, gaya ng nagaganap na noong paghiram sa mga naging palasak na salitang Espanyol.

HIRAM NA TITIK	TITIK TAGALOG	SALITANG ESPANYOL	BAYBAY TAGALOG
C	k-	<i>calesa</i>	kalesa
	s-	<i>cine</i>	sine
CH	ts-	<i>cheque</i>	tseke
	s-	<i>chinelas</i>	sinelas
F	p-	<i>fiesta</i>	pista
J	h-	<i>jota</i>	hota
LL	ly-	<i>billar</i>	bilyar
	y-	<i>caballo</i>	kabayo
Ñ	ny-	<i>pañó</i>	panyo
Q	k-	<i>queso</i>	keso
RR	r-	<i>barricada</i>	barikada
V	b-	<i>ventana</i>	bintana
X	ks-	<i>experimento</i>	eksperimento
	s-	<i>xilofono</i>	silopono
Z	s-	<i>zapatos</i>	sapatos

Ang iba pang gabay sa pagsulat, gaya ng kung paano gamitin ang **ng** at **nang**, kung kailan nagiging R ang D, o kung bakit nagiging U ang O sa dulo ng salita kapag inulit, ay hinango sa mga tuntunin mula sa *Balarila* ni Lope K. Santos. Ang makabuluhang mga tuntunin ay tinipon ng Surian ng Wikang Pambansa makaraan ang Ikalawang Digmaang Pandaigdig. Pinamagatan itong *Mga Batayang Tuntuning Sinusunod sa Pagsusuring Aklat* (walang petsa) na inihanda ni Bienvenido V. Reyes sa isang hiwalay at nakamimeograp na polyeto at naging gabay ng mga guro, manunulat, at editor.

Bagong Alpabetong Filipino

Naramdaman ang pangangailangan sa radikal na reoryentasyon ng pagpapaunlad sa Wikang Pambansa noong pumapasok ang dekada 70. Hindi sapat ang pagpapangalan sa Wikang Pambansa na “Pilipino” noong 1959 sa bisà ng isang kautusang pangkagawaran ni Kalihim Jose Romero. Noong 1965, inusig ni Kongresista Inocencio Ferrer ang Surian at ibang ahensiya ng pamahalaan dahil sa diumano’y pagpapalaganap ng isang “puristang Tagalog” bilang Wikang Pambansa. Noong 1969, isang pangkating pangwika, ang Madyaas Pro-Hiligaynon Society, ang nagpetisyon sa hukuman na pigilin ang gawain ng Surian.

Bagaman hindi nagwagi ang mga naturang pagkilos, naging hudyat ito para muling suriin ang konsepto ng Wikang Pambansa. Sa Konstitusyong 1973, tinawag na “Filipino” ang Wikang Pambansa. Sinundan ito ng isang bagong gabay sa ortograpiya na nabuo noong 1976 at nalathala noong 1977 sa pamagat na *Mga Tuntunin ng Ortograpiyang Filipino*. Isa sa nilalaman nitó ang pagbago sa abakada na naging tatlumpu’t isa (31) ang mga titik sa pamamagitan ng dagdag na labing-isang (11) titik na napagkasunduan sa isang serye ng mga simposyum noong 1976. Dahil sa dami ng mga titik ng bagong alpabeto ay tinawag itong “pinagyamang alpabeto”; ngunit sinundan ng mga puna na lubhang pinarami ito kaysa kailangang mga bagong titik.

Muling sinuri ang alpabeto, binawasan ng mga bagong titik, at noong 1987 ay nalathalang dalawampu’t walo (28) ang mga titik sa gabay na *Alpabeto at Patnubay sa Ispeling ng Wikang Filipino* ng Linangan ng mga Wika sa Pilipinas, ang binagong pangalan ng Surian ng Wikang Pambansa. Tinanggap ang mga dagdag na titik na: C, F, J, Ñ, Q, V, X, at Z. Pinalaganap din ang isang “modernisadong alpabeto” na ipinababása ang mga titik sa paraang Ingles, maliban sa Ñ mulang alpabetong Espanyol, gaya ng sumusunod: A /ey/, B /bi/, C /si/, D /di/, E /i/, F /ef/, G /dyi/, H /eyts/, I /ay/, J /dyey/, K /key/, L /el/, M /em/, N /en/, NG /endyi/, Ñ /enye/, O /o/, P /pi/, Q /kyu/, R /ar/, S /es/, T /ti/, U /yu/, V /vi/, W /dobolyu/, X /eks/, Y /way/, Z /zi/. Ngunit hindi nasagot ng 1987 gabay ang ilang sigalot, lalo na ang hinggil sa kaso ng kambal-patinig o diptonggo, na lumitaw mula pa sa 1977 gabay.

Samantala, muling pinagtibay ng Konstitusyong 1987 ang Filipino bilang Wikang Pambansa, gaya sa tadhanang:

Ang pambansang wika ng Filipinas ay Filipino.
Hábang ito ay nabubuo, patuloy itong pauunlarin batay
sa mga umiiral na wika sa Filipinas at iba pang wika.
(Art. XIV, sek. 6)

Kaugnay nitó, itinatag ang Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) noong 1991 mula sa binuwag na Linangan. Ito ang nagpalabas ng *2001 Revisyon ng Alfabeto at Patnubay sa Ispeling ng Wikang Filipino* na sa halip magpahupa ay lalong nagpaalab sa mga alingasngas sa ispeleng. Sinikap mamagitan ng Pambansang Lupon sa Wika at Salin, National Commission for Culture and the Arts (NCCA) sa pagdaraos ng isang serye ng forum noong 13 Agosto 2005, 3 Marso 2006, at 21 Abril 2006. Maraming napagkasunduang pagbabago sa naturang serye ng pag-uusap ng mga guro, eksperto, manunulat, at editor. Naging patnubay ang mga ito sa muling pagsasaayos ng inilathalang *Gabay sa Editing sa Wikang Filipino* (2004 at nirebisa 2008) ng Sentro ng Wikang Filipino-Diliman, Unibersidad ng Pilipinas gayundin sa rebisyon ng mga patnubay pangmanunulat na gaya ng *Filipino ng mga Filipino* (ikalawa at binagong edisyon, 2009) ng Anvil Publishing.

Naglathala ang KWF ng bagong gabay nitóng 2009 na may ikaapat na edisyon nitóng 2012. Mapapansin sa gabay ang pagsisikap nitóng pulutin ang mga simulain mula sa resulta ng mga forum ng NCCA gayundin ang nagbabagong tindig ng KWF mula sa unang edisyong 2009 hanggang pinakahulíng edisyong 2012. Dahil dito, minarapat ng bagong pamunuan ng KWF na muling nagdaos ng tatlong araw na pambansang forum sa ortograpiya nitóng 11-13 Marso 2013. Sa pangangasiwa ni Dr. Galileo S. Zafra bilang convenor, sinikap pagtibayin ng forum ang mga tuntuning napagkasunduan na sa serye ng forum NCCA noong 2005-2006, bukod sa hinarap ang ibang problema kaugnay ng pagpapabilis sa pagsasanib ng mga salita mula sa mga katutubong wika ng Filipinas. Sinimulan ding talakayin sa 2013 forum ang mga problema sa panghihiram mulang Ingles bagaman hindi nabigyan ng karampatang pagpapasiya dahil kinapos sa oras. Sa gayon, nanatili ang napagkasunduang paraan ng panghihiram mulang Ingles sa 2005-2006 forum. Nakabatay ang kasalukuyang gabay na ito sa mga resulta ng pag-uusap sa 2013 forum at sa iba pang umiiral nang kalakaran.

Isang magandang hakbang sa 2013 forum ang isinagawang paglingon sa kasaysayan ng ortograpiyang Filipino bago tinalakay ang mga isyung kontrobersiyal. Sa tanglaw ng kasaysayan, may masisinag nang “tradisyong” o aktuwal na kasaysayan ng praktika sa ispeleng ang wikang Filipino—mula sa eksperimental na paggamit ng alpabetong Romano ng mga misyonerong Espanyol hanggang sa makabuluhang mungkahi ni Rizal na paggamit ng K at W upang mabawasan ang problema ng lubhang pa-Espanyol na baybay sa panahon ng kolonyalismong Espanyol, mula sa abakada noong 1940 hanggang sa modernisasyon ng alpabeto mulang 1987—na nagsisikap ilapat ang pagsulat sa bigkas ng mga mamamayan. Ang “tradisyong” ito ang hindi napapansin sa lubhang ngangayunin lámang na pagtitig sa wika.

Samantala, may lumilitaw namang pagbago sa ilang tuntuning pinalaganap ng *Balarila* na maaaring ituring na batay lámang sa dila ng mga Tagalog at kailangang “paluwagin” upang maisaalang-alang ang mga layuning “pambansa” at “makabansa” ng wikang Filipino. May mga lumang tuntunin na ipinasiyang manatili ngunit may itinuring nang opsiyonal o hindi na nais pairalin bilang tuntunin. May nadagdag na sangkap sa pagsulat dahil sa dibdibang pagsasaalang-alang sa ibang katutubong wika ng Filipinas. Isang radikal na halimbawa ang pinagtibay na dagdag na tuldik na pansamantalang tatawaging **patuldók**, isang tuldik na kahawig ng *umlaut* at *dieresis* (¨), at kakatawan sa tunog na *schwa* na matatagpuan sa Mëranaw, Pangasinan, Ilokano, at mga wika sa Cordillera. Anupa’t nakatuon ang talakay ng kasalukuyang gabay na ito hinggil sa paglilinaw ng mga lumang kontrobersiyal na kaso at sa pagpapanukala ng mga kabaguhang dulot ng pambansang pagpapalawak sa kabuluhan ng ortograpiya mula sa lumang saligan ng abakadang Tagalog.

Upang luminaw, natalakay sa 2013 forum ang sumusunod na mithing katangian ng ortograpiyang Filipino:

- (1) Ang pagbuo ng panuto ay kailangang patnubayan ng matiyagang **paglingon sa kasaysayan** upang masipat ang anumang tradisyon ng nagdaang paraan ng pagsulat sa wika, mula sa panahon ng baybayin, sa panahon ng pagpapalaganap sa alpabetong Romano, sa panahon ng abakada, at hanggang sa paggamit ng modernisadong alpabetong Filipino.
- (2) Kailangang ibatay ito sa **mataas na modelo** ng paggamit ng wika. Tinutukoy nitó ang dagdag na pagsuri sa nakasulat na panitikan upang paghugutan ng mga panutong ortograpiko bukod sa pagmamatyag sa nagaganap na pagbabago sa wikang pabigkas. Mahigpit ding kaugnay ito ng katatalakay na mithing hanguin ang tuntuning ortograpiko mula sa karanasang pangkasaysayan.
- (3) Kailangang **episyente** ang ortograpiya o kailangang nakatutugon ito sa mga pangangailangan sa pagsulat. Ang pagdaragdag ng mga titik para sa modernisadong alpabeto ay isang maliwanag na pag-angkop ng wikang Filipino sa mga gawaing hindi na káyang tupdin ng lumang abakada.
- (4) Kailangang **pleksible** ang ortograpiya upang magampanan ang lumalawak (pambansa) na gamit ng wikang Filipino. Masisinag sa kasalukuyang gabay ang pagsisikap na ipaloob ang ibang katangian ng mga wikang katutubo na wala sa batayang korpus (ang Tagalog) ng abakada.
- (5) Kailangang **madalí itong gamitin**. Ang bagay na ito ang maipagmamalaki ng baybayin at abakada. Gayunman, sa kabila ng pumasok na salimuot mula sa mga tunog ng modernisadong alpabeto ay maipagmamalaki pa rin na madaling ituro (lalo na sa paaralan) at palaganapin ang kasalukuyang gabay sa ortograpiya ng wikang Filipino.

Noong 1890 ay naipahayag na ni Rizal sa kaniyang panukalang reporma sa ortograpiyang Tagalog na kailangan itong “maging agpang sa diwa ng ating wika at ng mga kapatid na wika nitó” at higit sa lahat, para “mapagaan ang pag-aaral nitó.” Ang ibig sabihin, lumilikha ng mga tuntunin ang estandardisasyon tungo sa higit na mabisang pagtuturo ng pagsulat. Ang ibig sabihin pa, para sa atin ngayon, **inaalis ng mga tuntunin ang hindi kailangang lumang tuntunin at hindi kailangang baryasyon** para higit na madalíng gamitin ang ortograpiya. Sa kabila ng lahat, hindi pa ito ang wakas. Sa 2013 forum, pinagtibay din ang pagpapalabas ng isang **alpabetong ponetiko** upang makapatnubay pa sa paggamit ng wika. Abangan ang susunod na kabanata sa pagsúlong ng wikang Filipino bílang isang wikang pambansa at pandaigdig.

Ferndale Homes
17 Abril 2013

1 GRAFEMA

Pangunahing tungkulin ng ortograpiya ang paglalapat ng grafema sa pahayag na pasalita at bigkas. Tinatawag na **graféma** ang isang set o pangkat ng mga bahagi sa isang sistema ng pagsulat. Ang mga grafema sa praktika ng ortograpiyang Filipino ay binubuo ng tinatawag na mga titik at mga di-titik.

1.1. Titik. Ang **títik** o **létra** ay sagisag sa isang tunog sa pagsasalita. Binubuo ito ng mga **patínig** o **bokablo** (*vocablo*) at ng mga **katínig** o **konsonante** (*consonante*). Ang serye ng mga titik o letra ay tinatawag na **alpabéto**. Ang alpabetong Filipino ay binubuo ng dalawampu't walong (28) titik at kumakatawan ang bawat isa sa isang tunog. Binibigkas o binabása ang mga titik sa tunog-Ingles maliban sa Ñ.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>l</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dyi</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>El</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ngng <i>endyi</i>	Ññ <i>enye</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>Kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>Eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

1.2. Di-titik. Binubuo ang **di-titik** ng mga tuldik at mga bantas. Ang **tuldik** o **asento** ay gabay sa paraan ng pagbigkas ng mga salita. Sa lingguwistika, itinuturing ang tuldik na simbolo para sa impit na tunog o kayâ sa diin o habà ng pagbigkas. Sa abakadang Tagalog, tatlo ang pinalaganap nang tuldik: (1) ang tuldik na **pahilís** (´) na sumisimbolo sa diin at/o habà, (2) ang tuldik na **paiwà** (˘), at (3) ang tuldik na **pakupyâ** (^) na sumisimbolo sa impit na tunog. Kamakailan, idinagdag ang ikaapat, ang tuldik na **patuldók**, kahawig ng *umlaut* at *dieresis* (¨) upang kumatawan sa tunog na tinatawag na *schwa* sa lingguwistika.

Ang **bantas** ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng pagsasalita sa pagitan ng mga titik at pantig, sa pagitan ng mga salita at mga parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap. Mga karaniwang bantas ang **kuwít** (.), **tuldók** (.), **pananóng** (?), **padamdám** (!), **tuldók-kuwít** (;), **tutuldók** (:), **kudlít** ('), at **gitlíng** (-).

2 PANTIG
AT
PALAPANTIGAN

Ang **pantíg o sílabá** ay isang yunit ng tunog na binubuo ng isang patinig o kambal-patinig at isa o mahigit pang katinig. Bawat **patinig** (a/e/ë/i/o/u) ay isang pantig; samantala, kailangan ng bawat **katinig** ang isang patinig upang maging pantig. Dagdag pa, may isa lámang patinig sa bawat pantig samantalang maaaring mahigit sa dalawa ang katinig sa isang pantig.

2.1. Kayarian ng Pantig. Alinsunod sa sinundang paliwanag, ang pantig ay maaaring binubuo ng isang patinig, o isang katinig at isang patinig, o dalawa o mahigit pang katinig at isang patinig. Sumusunod ang mga **kayarian ng pantig** sa pasulat na simbolo at kinakatawan ng P ang patinig at ng K ang katinig:

Kayarian	Halimbawang salita
P	a·a
KP	bi·be
PK	ok·ok
KPK	pat·pat, fag·fag·to
KKP	pla·pla
PKK	arm, urn
KPKK	dorm, form
KKPK	plan, tram, fak·ghet
KKPKK	tsart
KKPKKK	shorts

Pansinin na ang mga itinanghal na kayarian ng pantig ay nakabatay sa paraan ng pagsulat sa kasalukuyan at hindi sa posibleng tunog sa isang pantig. Sa gayon, hindi nitó nailalarawan ang pagkakaroon ng kambal-patinig sa pantig dahil sa kasalukuyang tuntunin sa pagsulat ng pantig na may kambal-patinig (tingnan ang seksiyong 5). Pansinin din na ang mga pantig na may dalawa o mahigit pang katinig ay malimit na taglay ng salitang hiniram mula sa Espanyol o Ingles.

2.2. Pagpapantig ng mga Salita. Ang pagpapantig ay paraan ng paghati sa isang salita alinsunod sa mga pantig na ipinambuo dito. Nakabatay ito sa grafema o nakasulat na mga simbolo. Halimbawa, /**u·be**/ (ube), /**ba·hay**/ (bahay). Narito ang ilang tuntunin:

Una, kapag may magkasunod na dalawa o mahigit pang patinig sa posisyong pang-una, panggitna, at pandulo, ito ay inihihwalay na pantig. Halimbawa: /**a·ak·yat**/ (aakyat), /**a·la·a·la**/ (alaala), /**to·to·o**/ (totoo).

Ikalawa, kapag may magkasunod na katinig sa loob ng isang salita, ang una ay isinasáma sa sinundang patinig at ang ikalawa ay isinasáma sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**ak·lat**/ (aklat), /**es·pes·yal**/ (espesyal), /**pan·sit**/ (pansit), /**os·pi·tal**/ (ospital). Nasasaklaw nitó pati ang mga digrapo, gaya sa /**kut·son**/ (kutson), /**sit·sa·ron**/ (sitsaron), /**tít·ser**/ (titser).

Ikatlo, kapag may tatlong magkakasunod na katinig sa loob ng isang salita, ang unang dalawa ay sumasáma sa patinig ng sinundang pantig at ang ikatlo ay napupunta sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**eks·per·to**/ (eksperto), /**trans·fer**/ (transfer), /**ins·pi·ras·yon**/ (inspirasyon).

Ikaapat, kapag ang una sa tatlong magkakasunod na katinig ay M o N at ang kasunod ay alinman sa BL, BR, DR, PL, at TR, ang unang katinig (M/N) ay isinasáma sa unang patinig at ang sumunod na dalawang katinig ay napupunta sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**a·sam·ble·a**/ (asamblea), /**tim·bre**/ (timbre), /**si·lin·dro**/ (silindro), /**tem·plo**/ (templo), /**sen·tro**/ (sentro).

Ikalima, kapag may apat na magkakasunod na katinig sa loob ng isang salita, isinasáma ang unang dalawang katinig sa sinusundang patinig at isinasáma ang huling dalawang katinig sa kasunod na pantig. Halimbawa, /**eks·plo·si·bo**/ (eksplosibo), /**trans·plant**/ (transplant).

2.3. Pantig na Inuulit. Kapag ang salita ay nagsisimula sa patinig, ang patinig lámang ang inuulit. Halimbawa: /**a·ak·yat**/ (aakyat), /**i·i·big**/ (iibig), /**u·u·bu·hin**/ (uubuhin). Nagaganap din ito kahit may panlapi ang salita. Halimbawa: /**ma·a·ak·yat**/ (maaakyat), /**u·mi·i·big**/ (umiibig), /**u·mu·u·bo**/ (umuubo).

Kapag nagsisimula sa kayariang KP ang salita, ang unang pantig lámang ang inuulit. Halimbawa: /**la·la·kad**/ (lalakad), /**ba·ba·lik**/ (babalik). Nagaganap din ito kahit may panlapi ang salitang-ugat. Halimbawa: /**mag·la·la·kad**/ (maglalakad), /**pag·ba·ba·lik**/ (pagbabalik).

Kapag nagsisimula ang salita sa kambal-katinig o kumpol-katinig (*consonant cluster*), ang unang katinig at patinig lámang ang inuulit. Halimbawa: /**i·pa·pla·no**/ (ipaplano), /**mag·ta·trans·port**/ (magtatransport), /**pi·pri·tu·hin**/ (piprituhin). Nagaganap ito kahit sa kaso ng hindi pa nakareispel na salitang banyaga. Halimbawa: /**mag·be·blessing**/, /**i·pa·ko·close**/, /**i·se·share**/). Gayunman, maaaring ituring na varyant ang pag-uulit ng dalawang katinig at patinig, gaya sa /**i·pla·pla·no**/, /**mag·ble·blessing**/.

3

PAGBAYBAY NA PASALITA

Isa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, akronim, daglat, inisyals, simbolong pang-agham, atbp.

3.1. Pantig

Pagsulat	Pagbigkas
to	/ti-o/
pag	/pi-ey-dyi/
kon	/key-o-en/
trans	/ti-ar-ey-en-es/

3.2. Salita

Pagsulat	Pagbigkas
bayan	/bi-ey-way-ey-en/
plano	/pi-el-ey-en-o/
Fajardo	/kapital ef-ey-dyey-ey-ar-di-o/
jihad	/dyey-ay-eyts-ey-di/

3.3. Akronim

MERALCO (Manila Electric Company)	/em-i-ar-ey-el-si-o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/si-ey-ar/
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	/ey-es-i-ey-en/
AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome)	/ey-ay-di-es/
EDSA (Epifanio de los Santos Avenue)	/i-di-es-ey/
PAGASA (Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration)	/pi-ey-dyi-ey-es-ey/
PAG-IBIG (Pagtutulungan: Ikaw, Bangko, Industriya, at Gobyerno)	/pi-ey-dyi-gitling-ay-bi-ay-dyi/

3.1. Daglat

Bb. (Binibini)	/kapital bi-bi tuldok/
G. (Ginoo)	/kapital dyi tuldok/
Gng. (Ginang)	/kapital dyi-en-dyi tuldok/
Kgg. (Kagálang-gálang)	/kapital key-dyi-dyi tuldok/
Dr. (Doktor)	/kapital di-ar tuldok/
atbp (at iba pa)	/ey-ti-bi-pi/

3.2. Inisyals

3.5.1. Mga Tao/Bagay

MLQ (Manuel L. Quezon)	/em-el-kyu/
LKS (Lope K. Santos)	/el-key-es/
AGA (Alejandro G. Abadilla)	/ey-dyi-ey/
TKO (Technical Knockout)	/ti-key-o/
CPU (Central Processing Unit)	/si-pi-yu/
DOA (Dead on Arrival)	/di-o-ey/

3.5.2. Mga Samahan/Institusyon/Pook

KKK (Kataas-taasang Kagalang-galangang Katipunan)	/key-key-key/
BSP (Bangko Sentral ng Pilipinas)	/bi-es-pi/
KWF (Komisyon sa Wikang Filipino)	/key-dobolyu-ef/
PLM (Pamantasan ng Lungsod ng Maynila)	/pi-el-em/
MSU (Mindanao State University)	/em-es-yu/
LRT (Light Railway Transit)	/el-ar-ti/

3.3. Simbolong Pang-agham/Pangmatematika

Fe (iron)	/kapital ef-i/
lb. (pound)	/el-bi tuldok/
kg. (kilogram)	/key-dyi tuldok/
H ₂ O (water)	/capital eyts-tu-kapital o/
NaCl (sodium)	/kapital en-ey-kapital si-el/

4 **PAGBAYBAY NA PASULAT**

Sa pangkalahatan, natutupad pa rin ang payak na tuntuning “Kung ano ang bigkas, siyáng sulat” sa pagbaybay na pasulat. Siyempre, hindi ito nasusunod sa **mga** na isang pagpapaikli sa lumang anyo nitóng “manga” at ginagamit hanggang sa bungad ng ika-20 siglo. Mahalaga ring pag-aralan kung kailan ginagamit ang maikling **ng** at ang mahabàng **nang**, isang tuntuning pinairal mulang *Balarila* at bumago sa ugali noong panahon ng Espanyol na mahabàng “nang” lagi ang isinusulat.

4.1. Gamit ng Walong Bagong Titik. Isang radikal na pagbabago sa pagbaybay na pasulat ang paggamit ng walong (8) dagdag na titik sa **modernisadong alpabeto: C, F, J, Ñ, Q, V, X, Z.** Pangunahing gamit ng mga ito ang pagpapanatili ng mga kahawig na tunog sa pagsulat ng mga salita mula sa mga katutubong wika ng Filipinas. Ang mga titik na F, J, V, at Z ay napakaimportante upang maigalang ang mga kahawig na tunog sa mga katutubong wika. Hindi tulad noong panahon ng abakada na ang “Ifugaw” ay isinusulat na “Ipugaw” o ang “Ivatan” ay isinusulat na “Ibatan.” Narito pa ang ilang halimbawa:

safot (Ibaloy) sapot ng gagamba
falendag (Tiruray) plawtang pambibig na may nakaipit na dahon sa ihipan
feyu (Kalinga) pipa na yari sa bukawe o sa tambo
jalan (Tausug) daan o kalsada
masjid (Tausug, Mëranaw mula sa Arabe) tawag sa gusaling sambahan ng mga Muslim
vakul (Ivatan) pantakip sa ulo na yari sa damo na ginagamit bílang pananggalang sa ulan at init ng araw
kuvat (Ibaloy) digma
vuyu (Ibanag) bulalakaw
zigattu (Ibanag) silangan

4.2. Bagong Hiram na Salita. Ginagamit din ang walong dagdag na titik sa mga bagong hiram na salita mulang Espanyol, Ingles, at ibang wikang banyaga. Tandaan: **mga bagong hiram.** Ang ibig sabihin, hindi kailangang ibalik sa orihinal na anyo ang mga hiram na salitang lumaganap na sa baybay ng mga ito alinsunod sa abakada. Halimbawa, hindi dapat ibalik ang F ng orihinal na *forma* sa Espanyol dahil ginagamit nang matagal ang **porma** pati ang mga deribatibo nitóng **pormal, impormal, pormalismo, pormalidad, depormidad,** atbp. Hindi rin dapat ibalik ang **pirma** sa *firma*, ang **bintana** sa *ventana*, ang **kalye** sa *calle*, ang **tseke** sa *cheque*, ang **pinya** sa *piña*, ang **hamón** sa *jamon*, ang **eksistensiya** sa *existencia*, ang **sapatos** sa *zapatós*.

4.3. Lumang Salitang Espanyol. Mahalagang mohon hinggil sa mga lumang salita mulang Espanyol ang mga nakalista sa *Diccionario Tagalog-Hispano* (1914) ni Pedro Serrano-Laktaw hanggang sa mga entri sa *Diksiyunaryo Tesauro Pilipino-Ingles* (1972) ni Jose Villa Panganiban. Nakatanghal sa inilistang mga lumang hiram na salita mulang Espanyol ang naganap na pagsasaabakada ng mga tunog na banyaga gayundin ang pagbaluktot sa anyo ng mga orihinal na salita, gaya sa **bakasyón** (*vacacion*), **kabáyo** (*caballo*), **kandilá** (*candela*), **puwérsa** (*fuertza*), **letsón** (*lechón*), **lisénsiyá** (*licencia*), **sibúyas** (*cebolla+s*), **siláhis** (*celaje+s*), **sóna** (*zona*), **kómang** (*manco*), **kumustá** (*como está*), **pórke** (*por que*), at libo-libo pa sa Bikol, Ilokano, Ilonggo, Kapampangan, Pangasinan, Sebwan, Tagalog, Waray, at ibang wikang katutubo na naabot ng kolonyalismong Espanyol.

4.4. Di Binabagong Bagong Hiram. Ngunit pigilin ang pagbaybay paabakada sa mga idinadagdag ngayong salita mulang Espanyol. Maituturing na bagong hiram ang mga salita na hindi pa matatagpuan sa dalawang binanggit na diksiyonaryo sa 4.3. Halimbawa, maaaring hiram nang buo at walang pagbabago ang **fútbol**, **fertil**, **fósil**, **vísa**, **vertebrá**, **zigzag**. Samantala, dahil sa walong dagdag na titik, maraming salita mulang Ingles ang maaaring hiram nang hindi nangangailangan ng pagbago sa ispel, gaya ng **fern**, **fólder**, **jam**, **jar**, **lével** (na hindi dapat bigkasing mabilis, gaya ng ginagawa ng mga nag-aakalang isa itong salitang Espanyol), **énvoy**, **devélop**, **ziggúrat**, **zip**.

4.5. Problema sa C, Ñ, Q, X. Gayunman, mapapansin sa mga binanggit na halimbawa ng bagong hiram na salita na hindi pa ginagamit ang lahat ng dagdag na titik. Walang halimbawa ng hiram na salita na may mga titik C, Ñ, Q, at X. Bakit? Narito ang paliwanag. Isang magandang simulaing pangwika mula sa baybayin hanggang abakada ang pangyayaring **iisang tunog ang kinakatawan ng bawat titik**. Sa kaso ng C, problema ang pangyayari na may dalawang paraan ito ng pagbigkas na maaaring katawanin ng K o S. Halimbawa, K ang tunog nitó sa unang titik ng *coche* (**kotse**) ngunit S naman ang tunog sa unang titik ng *ciudad* (**siyudad**). Sa kaso ng Ñ, napakalimitado kahit sa Espanyol ang mga salita na nagtataglay ng titik na ito. Ang ilang salitang pumasok na sa Filipino ay natapatan na ng NY, gaya sa **donya** (*doña*), **pinya** (*piña*), **banyo** (*baño*).

Sa kaso naman ng Q at X, may palagay na hindi isahang tunog ang mga nabanggit na titik—nagiging **kw** o **ky** ang Q at **ks** ang X. Sa gayon, tulad ng babanggitin sa 4.6, ginagamit lámang ang mga ito sa mga pangngalang pantangi (Quintos, Xerxes) at katawagang teknikal at pang-agham (Q clearance, X-ray). Kapag humiram ng pangalang pambalana at nais ireispel, ang ginagamit noon pa sa paabakadang pagsulat ay ang katumbas ng tunog ng Q at X. Ang Q ay nagiging K sa mulang Espanyol na **késo** (*queso*) at KW sa mulang Ingles na **kwit** (*quit*) o KY **barbikyu** (*barbeque*). Ang X naman ay tinatapatan noon pa ng KS gaya sa **ekstra** (*extra*).

4.1. Panghihiram Gamit ang 8 Bagong Titik. Sa pangkalahatan, sa gayon, ang lahat ng walong dagdag na titik sa alpabeto ay ginagamit sa dalawang pagkakataon. **Una**, sa mga pangngalang pantangi, halimbawa, Charles Cordero, San Fernando, Jupiter, Santo Niño, Quirino, Nueva Vizcaya, Maximo, Zion. **Ikalawa**, sa mga katawagang siyentipiko at teknikal, halimbawa, “carbon dioxide,” “*Albizia falcataria*,” “jus sanguinis,” “quo warranto,” “valence,” “x-axis,” “zeitgeist.”

4.2. Eksperimento sa Ingles. Sa pangkalahatan, ipinahihintulot at ginaganyak ang higit pang eksperimento sa **reispeling** o pagsasa-Filipino ng ispeling ng mga bagong hiram sa Ingles at ibang wikang banyaga. Dapat madagdagan nang higit ang **istambay** (*stand by*), **iskul** (*school*), **iskedyul** (*schedule*), **pulis** (*police*), **boksing** (*boxing*), **rises** (*recess*), **bilding** (*building*), **groseri** (*grocery*), **anderpas** (*underpass*), **haywey** (*highway*), **trapik** (*traffic*), **gradweyt** (*graduate*), **korni** (*corn*), “**pisbol**” (*fishball*), **masinggan** (*machinegun*), **armalayt** (*armalite*), **bisnes** (*business*), atbp. Ang ganitong reispeling ay malaking tulong sa mga mag-aaral dahil higit na madali niláng makikilála ang nakasulat na bersiyon ng salita.

Kailan Hindi Pa Maaari ang Reispeling. Ngunit tinitimpi ang pagsasa-Filipino ng ispeling ng mga bagong hiram kapag: (1) nagiging kakatwa o katawa-tawa ang anyo sa Filipino, (2) nagiging higit pang mahirap basáhin ang bagong anyo kaysa orihinal, (3) nasisira ang kabuluhang pangkultura, panrelihiyon, o pampolitika ng pinagmulan, (4) higit nang popular ang anyo sa orihinal, at (5) lumilikha ng kaguluhan ang bagong anyo dahil may kahawig na salita sa Filipino.

Halimbawa, bakâ walang bumili ng “Kok” (*Coke*) at mapagkamalan itong pinaikling tilaok ng manok. Matagal mag-iisip ang makabása ng “karbon day-oksayd” bago niya maikonekta ito sa sangkap ng hangin. Iba ang *baguette* ng mga Pranses sa ating kolokyal na “bagets.” Nawawala ang samyo ng *bouquet* sa nireispel na “bukey.” Nakasanayan nang basahin ang *duty-free* kayâ ipagtataká ang karatulang “dyuti-fri.” May dating na pambatas ang *habeas corpus* kaysa isina-Filipinong “habyas korpus.” Bukod sa hindi agad makikilála ay nababawasan ang kabuluhang pangkultura ng *feng shui* kapag binaybay na “fung soy” samantalang mapagkakamalan pang gamit sa larong dáma ang *pizza* kapag isinulat na “pitsa.” Malinaw ding epekto ito ng lubhang pagkalantad ng paningin ng mga Filipino sa mga kasangkapang biswal (iskrin, karatula, bilbord) na nagtataglay ng mga salitang banyaga sa mga orihinal na anyong banyaga.

4.3. Espanyol Muna, Bago Ingles. Dahil sa mga naturang problema, iminumungkahi ang pagtitimpi sa lubhang pagsandig sa Ingles. Sa halip, maaaring unang piliin ang singkahulugang salita mulang Espanyol, lalo’t may nahahawig na anyo, dahil higit na umaalinsunod ang wikang Espanyol sa bigkas at baybay na Filipino kaysa Ingles. Higit na magaan basáhin (at pantigin) ang **estandardisasyon** (*estandarización*) mulang Espanyol kaysa “istandardiseysiyon” (*standardization*) mulang Ingles, ang **bagáhe** (*bagaje*) kaysa “bageyds” (*baggage*), ang **birtúd** (*virtud*) kaysa “virtyu” (*virtue*), ang **ísla** (*isla*) kaysa “ayland” (*island*), ang **imáhen** (*imagen*) kaysa “imeyds” (*image*), ang **sopistikádo** (*sofisticado*) kaysa “sofistikeyted” (*sophisticated*), ang **gradwasyón** (*graduación*) kaysa “gradweysiyon” (*graduation*).

4.4. Ingat sa “Siyokoy.” Mag-ingat lang sa mga tinatawag na **salitang siyokoy** ni Virgilio S. Almario, mga salitang hindi Espanyol ay hindi rin Ingles at malimit na bunga ng kamangmangan sa wastong anyong Espanyol ng mga edukadong nagnanais magtunog Espanyol ang pananalita. Napansin ito nang iuso ni Rod Navarro sa programa niya sa radyo ang “konsernado,” na pagsasa-Espanyol niya ng Ingles na *concerned*. Pinuna ang artistang anawanser dahil “siyokoy” ang Espanyol. Ang tumpak na anyo nitó sa Espanyol ay **konsernído** (*concernido*). Ngunit marami siyang katulad sa akademya at midya. Dahil kulang sa bantay-wika, dumami ang salitang siyokoy. Bagaman bago, mabilis kumakalat ang mga salitang siyokoy dahil pinalalaganap ng mga sikat na artista, brodkaster, manunulat, at akademista na limitado ang kaalaman sa wikang Espanyol.

Ilang siyokoy ngayon ang “aspeto” na hindi ang Espanyol na *aspecto*, “imahe” na hindi ang wastong **imahen** (*imagen*), “pesante” na hindi ang tumpak na *paisano* ng Espanyol ni ang *peasant* ng Ingles, “kontemporaryo” na hindi ang **kontémporaneó** (*contemporaneo*) ng Espanyol, “endorso” na halatang naipagkakamali ang *endorse* ng Ingles sa **endóso** ng Espanyol. Ipinapayo ang pagkonsulta sa mapagkakatiwalaang diksiyonaryong Espanyol bago isalin sa Espanyol ang nais sanang sabihin sa Ingles. O kayâ, huwag ikahiya ang paggamit ng terminong Ingles kung iyon ang higit na alam: *aspect*, *image*, *peasant*, *contemporary*, *endorse*. O kayâ, maaaring higit na maintindihan ng madla kung ang katapat na salita sa Filipino ang gagamitin: **mukhâ** o **dakò**, **laráwan** o **hulágway**, **magbubukíd** o **magsasaká**, **kapanahón** o **nápápanahón**, **pinili** o **pinagtibay**.

Maituturing ding siyokoy ang paraan ng paggamit sa *level* ng ilang akademisyan ngayon. Binibigkas ito nang mabilis at binabaybay nang “lebél” sa pag-aakalang naiiba ito sa Ingles na *level*. Hindi kasi nilá alam na ang tunay na salitang Espanyol nitó ay **nibél** (*nivel*) at matagal nang hiniram ng ating mga karpintero. Kung nais ang Ingles, bigkasin nang wasto ang **lével** (malumay) at hindi na kailangang reispel. Tulad sa bagong pasok sa Filipino mulang Ingles na **lével-ap** (*level-up*). Kung nais namang higit na maintindihan, maaaring gamitin ang Tagalog na **antas** gaya sa “antas primarya” at “antas sekundarya,” o **taas** gaya sa “taas ng tubig sa dagat” o “taas ng karbon sa hangin.”

4.5. Eksperimento sa Espanyol. Iba sa salitang siyokoy ang sinasadyang eksperimento o **neolohismo** sa pagbuo ng salitang pa-Espanyol. Nagaganap ito malimit ngayon sa paglalagay ng hulaping pangkatawagan, na gaya ng *-ismo*, *-astra* (*astro*), *-era* (*ero*), *-ista* (*isto*), *-ica* (*ico*), *-ia* (*io*), *-ga* (*go*). Pinapalitan o pinagpapalit ang mga ito sa ilang eksperimento kung kailangan at nagbubunga ng salita na iba sa orihinal na anyo ng mga ito sa Espanyol. Isang malaganap na ang **kritisismo** para sa **panunuring pampánitikán**. Kung susundin, **krítiká** (*critica*) ang tumpak na anyo nitó at may ganito nang salita sa Tagalog noon pa, pati ang **krítikó** para sa **manunuri** o **mapanuri**. Maaari din sanang **kritisísim** (*criticism*) mula sa Ingles. Ngunit ginamit ng nag-eksperimento ang *-ismo* upang waring ibukod ang **kritisismo** bilang panunuring pampanitikan sa karaniwang **kritika**. Ang totoo, noon pang dekada 60 ay inimbento rin ni Alejandro G. Abadilla ang “kritikástro” upang tuksuhin ang kaniyang mga kritiko at may alusyon ang neolohismo sa diktador na si Fidel Castro. May nagpalabas din ng “kritikéro” para sa mababàng uri ng pamumuna. Ngunit higit ngayong ginagamit sa akademya at pormal na pagsulat ang **kritisismo**.

Dalawa pang magandang neolohismo ang **siyentísta** at **sikolohísta**. Kung susundin ang anyong Espanyol, ang dapat gamitin ay **siyentípikó** (*científico*) at **sikológó** (*psicólogo*). Pero ang *científico* ay pantawag kapuwa sa dalubhasa sa agham at sa pang-uri hinggil sa may katangiang pang-agham. Anupa't nais ng pag-imbento sa **siyentísta** na ibukod ang tao upang maipirme sa pang-uri ang **siyentípikó**. Samantala, ayaw ng mga dalubhasa sa sikolohiya ang “sikologo” (para daw katunog ng “kulugo”!), kayâ higit na nais niláng gamitin ang inimbentong **sikolohísta**. Tandaan: Sinasadya ang naturang neolohismo at may dahilan ang paglihis sa anyo ng orihinal sa wikang hiniraman. Kaiba ito sa “siyokoy” na bunga ng maling akala at dahil sa limitadong kaalaman sa hinihiramang wikang Espanyol o ibang wikang banyaga.

Kaugnay ng naturang pangangailangan, sa halip na laging manghiram sa Espanyol o Ingles, kailangang isaloob ang paggamit ng angkop na salita mulang ibang katutubong wika upang itumbas sa isinasaling konseptong banyaga. Maraming kaalamang wala sa korpus na Tagalog ngunit nása ibang wikang katutubo ng Filipinas. Halimbawa, ang ginagamit na ngayong **ilahás** mulang Ilonggo upang itapat sa konseptong *wild* sa agham, ang **rabáw** mulang Ilokano upang itumbas sa siyentipikong *surface*, ang **láwas** mulang Sebwanon upang itapat sa *body*.

4.6. Gamit ng J. Sa pangkalahatan, ang bagong titik na J ay ginagamit sa tunog na /dyey/. Ibig sabihin, hindi na ito gagamitin sa panghihiram mulang Espanyol ng mga salitang ang J ay may tunog na /ha/ at tinatapatan ng H, gaya ng ginawa noon sa *justo* at *juez* na may anyo na ngayong **hústo** at **huwés**. Ilalapat, sa gayon, ang bagong titik na J sa mga katutubong salita na may tunog /dyey/, gaya ng **jálan** at **jántung** ng Tausug, **sínjal** ng Ibaloy, at **jínjin** at **íjang** ng Ivatan. Gagamitin din ito sa mga bagong hiram na salita, gaya ng **jet**, **jam**, **jazz**, **jéster**, **jínggel**, **joy**, **enjóy** ng Ingles, **jujitsu** ng Hapones, at **jatáka** ng Sanskrit. Ngunit hindi sakop nitó ang ibang salitang Ingles na nagtataglay ng tunog /dyey/ ngunit hindi gumagamit ng J, gaya sa *general*, *generator*, *digest*, *region* na kung sakaling hiram man ay magkakaroon ng anyong “dyeneral,” “dyeneretor,” “daydyest,” “ridyon.” Hindi naman kailangang ibalik ang J sa mga salitang Ingles na matagal nang isinusulat nang may DY, gaya sa **dyípni** (*jeepney*), **dyánitór** (*janitor*), at **dyáket** (*jacket*).

5

KASONG KAMBAL-PATINIG

Kailangang tingnan sa kasaysayan ang kaso ng **kambal-patinig**. Noon pa, mahahalata na ang dalawang tradisyonal na pagsulat sa tunog ng kambal patinig, gaya sa salitang **buwáya**. Ang unang kambal-patinig na UA ay siningitan ng malapatinig na W at naging dalawang pantig. Samantala, sa ikalawang kambal-patinig na IA, tinapyas ang unang patinig na I at pinalitan ng malapatinig na Y. Ang problema: Kailan nananatili ang kambal-patinig kahit padulasin sa isinisingit na W o Y at kailan tinatanggal ang unang patinig at pinapalitan ng W o Y? Sa kaso ng **buwáya**, lumilitaw na isang tradisyonal na pagsulat sa kambal-patinig ang pagpapanatili nitó at pagtuturing na dalawang pantig kapag lumitaw sa unang pantig ng isang salita, gaya sa **buwán, tuwíng, tiyán, siyá, biyák**, kahit na isinusulat din ang mga ito noon na “buan,” “tuíng,” “tían,” “sia,” “biak.” Kapag naganap ang kambal-patinig sa ikalawa o iba pang pantig ng salita, ang unang patinig ay inalis at pinapalitan ng W o Y, gaya sa **sílya, tilapyà, sawá, pinawà**. Umiral ang paraang ito sa pagsulat ng mga hiram na salitang may diptonggo mulang Espanyol, gaya ng makikita sa pagsulat noon ng **piyáno, kuwénto, diyamánte** ngunit **karwáhe, báryo, brilyánte**. Ang orihinal na mga panuto hinggil dito ay inilatag sa *Mga Batayang Tuntuning Sinusunod sa Pagsusuring Aklat* ng Surian.

Isa ito sa binago ng *Mga Tuntunin ng Ortograpiyang Filipino* noong 1977 at ang naturang pagbabago ay pinagtibay pa ng mga gabay ng Linangan noong 1987 at ng KWF noong 2001. Ninais ng mga gabay noong 1977, 1987, at 2001 na pumili ang manunulat ng isa sa dalawang paraan—(1) manatili ang diptonggo kahit may singit na Y at W o (2) tanggalin ang unang patinig—at ang piniling paraan ang laging gamitin. Hindi pinansin ng maraming editor ang ninais na “konsistensi” sa tuntunin ng mga gabay 1977, 1987, at 2001. Ngunit hinati nitó ang damdamin ng akademya. May patuloy na nanalig sa orihinal na tuntunin ng Surian ngunit may mga kolehiyong arál sa lingguwistika ang naggiit sa pagbabago at higit na mahilig sa paraang tinatanggal ang unang patinig sa diptonggo. Mapapansin naman sa nagbabagong mga edisyon ng gabay ng KWF mulang 2009 hanggang 2012 ang pagbabalik sa “tradisyonal” na pagtuturing sa kambal-patinig. Ganito rin ang pinagtibay ng 2013 forum.

Sa pangkalahatan, nawawala ang unang patinig sa mga kambal-patinig na I+(A, E, O) at U+(A, E, I) kapag siningitan ng Y at W sa pagsulat. Ang ibig sabihin, napapalitan ng Y ang orihinal na I at ng W ang orihinal na U sa diptonggo. Ganito ang nagaganap sa **akasYA** (*acacia*), **tenYEnte** (*teniente*), at **benepisYO** (*beneficio*); sa **indibidWAl** (*individual*), **agWAdor** (*aguador*), **sinigWElas** (*chinelas*), **perWIsyo** (*prejuicio*). Maaaring ipaliwanag ang pangyayari na ang I at U ay inuuring mga **patinig na mahinà** kung ikompara sa mga patinig na A, E, O na itinuturing namang mga **patinig na malakas**. Sa gayon, naglalaho ang tunog ng I at U kapag napalitan ng tunog na Y at W. Pansinin pa: Nagiging isang nagsasariling pantig ang kambal-patinig na napalitan ng Y o W ang unang patinig.

Ngunit may apat (4) na kataliwasan sa pangkalahatang tuntunin. May kaukulang katwiran din ang bawat kataliwasan.

5.1. Unang kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay sumusunod sa katinig sa unang pantig ng salita. Halimbawa, **tIYA** (*tia*), **pIYAno** (*piano*), **pIYEsa** (*pieza*), **kIYOsko** (*kiosco*), **bIYUda** (*viuda*); **tUWalya** (*toalla*), **pUWERsa** (*fuera*), **bUWItre** (*buitre*). Pansinin: nahahati sa dalawang pantig ang kambal-patinig at nása ikalawang pantig ang diin o tuldik. Mabilis ang bigkas mula sa una tungo sa ikalawang pantig ngunit tulad ng ipinahihiwatig ng pangalan nitó, dalawa ang patinig kayâ nangangailangan ng dalawang pantig. Ganito rin naman ang dahilan sa tradisyonal na baybay noon pa ng katutubong diptonggo, gaya ng **siyá**, **niyá**, **tuwíng**, at **buwán**. Kung nais isulat ang bigkas nang wala ang unang patinig, kailangang katawanin ang nawalang patinig ng simbolikong kudlit (‘), gaya sa **s’ya**, **n’ya**, **t’wing**, o **b’wan**.

5.2. Ikalawang kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay sumusunod sa dalawa o mahigit pang **kumpol-katinig** (*consonant cluster*) sa loob ng salita. Halimbawa, **ostIYA** (*hostia*), **impIYERno** (*infierno*), **leksIYON** (*lección*), **eleksIYOn** (*elección*); **lenggUWAhe** (*lenguaje*), **engkUWEntro** (*encuentro*), **biskUWIT** (*biscuit*). May layuning pedagohiko ang kataliwasang ito. Ang pagpapanatili sa unang patinig ay isang paraan ng “pagpapaluwag” sa mga pantig at upang matulungan ang mag-aaral (lalo na ang hindi sanay sa Espanyol) sa pagpapantig ng salita. Isipin, halimbawa, ang magiging kalituhan ng estudyante kung paano papantigin ang “induSTRYA” (*industria*) o “iMPLWeNSYA” (*influencia*) kapag inalis ang unang patinig na I at U at nagkumpulan ang mga katinig. Samantala, higit na magaan itong mapapantig sa anyong **indústriyá** (in-dus-tri-ya) o **impluwénsiyá** (im-plu-wen-si-ya).

5.3. Ikatlong kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay sumusunod sa tunog na H. Halimbawa, **mahIYA** (*magia*), **estratehIYA** (*estrategia*), **kolehIYo** (*colegio*), **rehIYON** (*region*). Ang H ay isang **mahinàng katinig** kayâ naglalaho ito kapag walang kasámang patinig, gaya sa naganap na paglalaho nitó sa **perwisyo** (*prejuicio*). Imposible, sa gayon, ang anyong “kolehyo” o “rehyon” dahil magiging “koleyo” o “reyon” ang karaniwang aktuwal na bigkas kapag hindi binigyan ng tanging diin ang H na walang kasunod na patinig.

5.4. Ikaapat na kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay nása dulo ng salita at may diin ang bigkas sa unang patinig ang orihinal. Halimbawa, **ekonomIYA** (*economía*), **pilosopIYA** (*filosofía*), **heograpIYA** (*geografía*). Sa mga naturang halimbawa, may lumitaw nang varyant na “ekonomya” at “pilosopya” (kung minsan, “pilusupya”) ngunit malimit na ginagamit ito nang may pakahulugang iba sa orihinal na kahulugan ng mga ito bilang mga disiplina o sangay ng karunungan. Ang **ekonomyá** (mabilis ang bigkas) ay matalik na kaugnay ng pagtitipid; ang **pilosopyá**, gaya sa “pamimilosopya,” ay higit na ukol sa mapagmalabis na paggamit ng pangangatwiran.

Kapag pinag-aralan ang mga nabanggit na kataliwasan, maiintindihan kung bakit **Húnyo, Húlyo, Setyembre, Nobyembre, Disyembre** ang anyo ng *junio, julio, septiembre, noviembre, diciembre* ngunit **Miyérkolés, Huwébes, Biyénes** ang anyo ng *miércoles, jueves, viernes*. Maiintindihan din kung bakit lumaganap sa panahon pa ng Amerikano ang anyong **kuwénto** (*cuento*), **biyólin** (*violín*), **suwérte** (*suerte*), **diyálékto** (*dialecto*), **aksiyón** (*acción*) at lalo na ang **Kristiyáno** (*cristiano*), **senténsiyá** (*sentencia*), **sarsuwéla** (*zarzuela*), bagaman may **pasyón** (*pasión*), **Kalbáryo** (*calvario*), **komédya** (*comedia*). May sistema ang naturang pagtrato sa mga kambal-patinig ng salitang Espanyol, at isang tradisyon itong hindi basta mabubura sa pamamagitan ng “konsistensi.”

5.5. Malalakas na Patinig. Sa kabilang dako, hindi nagdudulot ng ganitong sigalot ang mga kambal-patinig na may **malakas na unang patinig** (A,E,O). Maliban sa ilang varyant, maaaring baybayin ang mga ito nang walang singit na Y o W. Halimbawa, **aórta** (*aorta*), **paráon** (*faraon*), **baúl** (*baul*), **haúla** (*hauila*); **ideá** (*idea*), **ideál** (*ideal*), **teátro** (*teatro*), **león** (*leon*), **neón** (*neon*), **teórya** (*teoria*); **poéta** (*poeta*), **poesiya** (*poesia*). Maaaring ituring na varyant lámang ng **ideá** ang **ideyá**, ng **ideál** ang **ideyál**.

Gayunman, dapat pansinin ang nakagawiang pagturing sa diptonggong AU na katulad ng AO, at kaugnay ng panukala ni Rizal noon, ang ikalawang patinig ay pinatutunog na W. Ito ang sanhi sa popular na varyant ng **haúla** na **háwla**. Malinaw ding ito ang nasusunod sa mga kasalukuyang anyo ng **máwsoléo**, (*mausoleo*), **áwditório** (*auditorio*), **áwditibo** (*auditivo*), **báwtismo** (*bautismo*), **káwdílyo** (*caudillo*). Pansinin ding nagaganap ito kapag ang diin ay nása unang patinig ng diptonggo.

6

KAMBAL-PATINIG AT DIGRAPONG SK, ST, SH, KT

Maituturing na **kambal-katinig** o **dígrapó** ang dalawang magkadikit na katinig na pinatutunog sa loob ng isang pantig, gaya ng SK o SC sa Ingles na *desk, disc, brisk*, ng ST sa Ingles na *test, contest, pest, post, artist*, ng KT (CT) sa Ingles na *aspect, subject, correct*. Pansinin: Nása dulo ng mga salita ang mga inihanay na kambal-katinig. Malimit kasing natitilad ang mga ito sa dalawang pantig kapag nása gitna o umpisa ng salita, gaya sa naging bigkas Filipino sa *scholar* (**iskólar**) at *schedule* (**iskédyul**).

6.1. Pasok ang SK, ST. Sa abakadang Tagalog noon, hindi pinatutunog ang ikalawang katinig sa mga binanggit na mga kambal-katinig, kayâ “des” noon ang *desk* at “kontes” ang *contest*. Sa mga ginanap na forum mulang 2005 hanggang 2013, pinagtubay ang pangyayari na pinatutunog sa Filipino ang SK at ST. Sa gayon, maaari nang baybayin ang *desk* at *disc* na **desk** at **disk**. Samantala, tinatanggap na sa Filipino ang anyong **test, kóntest, pest, post, ártist**.

6.2. Walang KT. Gayunman, hindi tinanggap ang KT (CT) dahil hindi diumano pinatutunog ang T sa tabi ng K sa loob ng isang pantig. Sa gayon, **áspek** ang *aspect*, **korék** ang *correct*, at maaaring **sábjek** ang *subject*. Narito pa ang ilang halimbawa:

ábstrak (*abstract*)
ádik (*addict*)
konék (*connect*)
kóntrak (*contract*)

6.3. Digrapong CH at SH. Ang digrapo ay kambal-katinig na binibigkas nang may isang tunog, gaya ng CH sa *cheese, check, chopstick*, at ng SH sa *shooting, shampoo, shop, workshop, ambush, brush*. Ang CH ay matagal nang tinapatan ng TS sa Tagalog kapag nanghiram sa Espanyol. Kayâ kung isasa-Tagalog ang tatlong halimbawa ng CH mulang Ingles ay magiging **tsis, tsek, tsap-istik** ang mga ito. Ganito rin ang mangyayari sa *rich* (**rits**), *peach* (**pits**), *pitcher* (**pítser**). Tinatapatan na ng TS ang ganitong tunog sa mga wikang katutubo, gaya sa **tsidát** (kidlat) ng Ivatan at **tsánga** (sistema ng patubig sa payyo) ng Ifugaw. Ang totoo, dapat tapatan ng TS sa halip na CH ang ganitong tunog sa mga balbal na imbentong gaya ng **tsánsa, tsáka, tsíka, tsítsà**, at **tsibúg**. Narito pa ang mga halimbawa mulang Espanyol at Ingles.

tsísmis (<i>chismes</i>)	tsánel (<i>channel</i>)
tsápa (<i>chapa</i>)	tsánselór (<i>chancellor</i>)
tsampáka (<i>champaca</i>)	tsupér (<i>chofer</i>)
títser (<i>teacher</i>)	letsón (<i>lechón</i>)
swits (<i>switch</i>)	letsúgas (<i>lechugas</i>)
tsart (<i>chart</i>)	atsára (<i>achara</i>)

Ngunit tigib sa alinlangan hanggang ngayon ang pagtanggap sa digrapong SH kung panatilihin o tatapatan ng tunog Tagalog. May nagnanais panatilihin ito, gaya sa “shampu.” May nagnanais tapatan ito ng SY, gaya sa “syuting.” Ngunit may nagsasabing nawawala ito sa dulo ng salita kayâ dapat “ambus” ang *ambush*. Pansamantalang nakabukás hanggang ang kasalukuyang gabay para sa mananaig na eksperimento hinggil dito.

6.4. May SH ang Ibaloy. Ang malaking problema, isang lehitimong tunog ang SH sa mga wika sa Cordillera. Sa wikang Ibaloy, natatagpuan ang SH sa umpisa, gitna, at dulo ng salita. Halimbawa, **shuwa** (dalawa). Sa 2013 forum, ipinasiya na isaalang-alang ang SH bilang isang tunog ngunit hindi tutumbasan ng katapat na bagong titik. Ang ibig sabihin, mananatili ito sa anyo nitó ngayon bilang katutubong digrapo at babaybayin sa mga titik S at H, gaya na sumusunod na mga salitang Ibaloy:

shuhol (nahiga)
sadshak (kaligayahan)
savishong (lason)
peshen (hawak)
akesh (rin)

6.5. May TH at KH ang Mëranaw. Isang bagong pasok na kaso ang pagpapatunog sa H, na kumakatawan sa nagaganap na **aspirasyon**, o **pahingal** na pagpapatunog sa katinig o patinig, sa digrapong TH at KH. Sa lumang abakadang Tagalog ay hindi pinatutunog ang aspiradong H ng TH at KH. Kayâ iniispeling noon na “maraton” ang *marathon*. Ngunit binago ito; ang ibig ngang sabihin, tinanggap sa 2013 forum upang gamitin ang aspirado o pahingal na bigkas sa H. Hindi ito dahil sa Ingles na gaya ng aspiradong bigkas sa *tin* at *keit*. Ang higit na mahalagang dahilan, naririnig ang bagay na ito sa wikang katutubo na tulad ng Mëranaw:

thínda—magluluto
thengéd—pinsan
lítha—gulay
khabádot—mahuhugot
pekháwaw—nauhaw
kalókha—pansamantalang pagtigil

Ang totoo, sa Mëranaw, mahalaga ang pagpapatunog sa H sa TH at KH upang maibukod ang mga salitang may aspiradong T at K sa mga kahawig na salitang walang aspiradong T o K. Halimbawa:

matháy (matagal, patagalin)—**matáy** (mamatay)
lítha (gulay)—**litá** (dagta)
khan (kakain)—**kan** (kumain)
khalà (tumawa)—**kalà** (laki)

Gayunman, ang paglalagay ng titik H katumbas ng pahingal na tunog kasunod ng T o K ay limitado pa sa ang gamit sa ganitong katangian ng mga katutubong wika ng Filipinas. Hindi pa ito magagamit sa Ingles, dahil na rin sa pangyayaring malimit na bigkas Filipino ang nagaganap na panghihiram ng salita mulang Ingles.

7

**PALITANG E/I
AT O/U**

Wala namang batas hinggil sa nagaganap na pagpapalit ng E sa I at ng O sa U. May ilang tuntunin lámang ang *Balarila* kung kailan ito nagaganap kayâ umiral ang paniwalang isang natural na pangyayari sa mga wikang katutubo sa Filipinas ang gayong pagpapalit. Maaari din itong ugatin sa pangyayari na tatlo (3) lámang ang titik ng baybayin para sa mga tunog ng patinig. Sa naturang sitwasyon, nagsasalo sa isang titik ang E at I gayundin ang O at U. Maaaring ito ang sanhi ng nakaugaliang pagdausdos ng dila sa pagbigkas ng E at I at ng O at U gayundin ang nagkakapalitang pagsulat sa dalawang tila kambalang mga patinig.

Alam ito ni Tomas Pinpin. Kayâ noong isulat niya ang aklat na *Librong pagaaralan nang manga Tagalog nang uicang Castilla* (1610) ay nag-ukol siyâ ng mga leksiyon hinggil sa wastong pagbigkas ng E o I at O o U kalakip ang babala na hindi dapat ipagkamali ang E sa I o ang O sa U sapagkat may mga salita sa Espanyol na magkatulad ng baybay ngunit nagkakaiba ng kahulugan dahil sa may E ang isa at may I ang ikalawa o may O ang isa at may U ang ikalawa. Ibinigay niyang mga halimbawa ang *pecar* at *picar*, *queso* at *quixo*, *peña* at *piña*, *modo* at *mudo*, at *poro* at *puro*.

Kahit ngayon, maaaring idagdag ang pagkakaiba sa isa't isa ng **penoy** at **Pinoy**, ng **meron** at **mirón**, ng **balot** at **balut**, ng **Mora** at **mura**, ng **ebun** sa Kapampangan at **ibon** sa Tagalog, ng **otot** (dagâ) at **utot** (kirot) sa Pangasinan. Kahit sa hanay ng mga kabataan, ibinubukod ng E ang ekspresyon niláng “**Hanep!**” sa ibig sabihin ng orihinal na “**hanip.**”

7.1. Disiplina sa Pagbigkas ng E/I at O/U. Bahagi sa pagdisiplina sa ating dila ang tuntunin upang maibukod ang E sa I at ang O sa U. Pahihintuin ng naturang disiplina ang balbal na ugaling gawing I ang E sa umpisa ng mga salita, gaya sa “iskandalo” sa halip na **eskandalo**, “istasyon” sa halip na **estasyon**, “istilo” sa halip na **estilo**, “minudo” sa halip na **menudo**, atbp. Bagaman nakapagtataakang hindi napalitan ng I ang unang E sa **estero**, **estranghero**, **erehe**, at **eredero**. Kung didisiplinahin, mapipigil ang paabakada kunong “liyon” sa halip na **leon**, “nigatibo” sa halip na **negatibo**. Mapipigil din ang ugaling palitan ng U ang O sa gaya ng “kuryente” sa halip na **koryente**, “Kuryano” sa halip na **Koreano**, “dunasyon” sa halip na **donasyon**, “murado” sa halip na **morado**, “kumpanya” sa halip na **kompanya**, “sumbero” sa halip na **sombero**, “pulitika” sa halip na **politika**.

7.2. Senyas sa Espanyol o sa Ingles. Sa kaso ng E/I, magiging senyas ang E sa mga salitang Espanyol na nagsisimula sa ES upang ibukod sa mga salitang Ingles na halos katunog ngunit nagsisimula sa S, gaya sa sumusunod:

eskándaló (<i>escandalo</i>)	iskándal (<i>scandal</i>)
estasyón (<i>estacion</i>)	istéysiyón (<i>station</i>)
espesyál (<i>especial</i>)	ispésyal (<i>special</i>)
esmárte (<i>esmarite</i>)	ismárt (<i>smart</i>)
eskuwéla (<i>escuela</i>)	iskúl (<i>school</i>)
estándarte (<i>estandarte</i>)	istándard (<i>standard</i>)
estílo (<i>estilo</i>)	istáyl (<i>style</i>)
eskolár (<i>escolar</i>)	iskólar (<i>scholar</i>)

7.3. Kapag Nagbago ang Katinig. Sa kaso ng O/U, ipinahihintulot ang pagpapalit ng O sa U kapag nagbago ang kasunod na katinig sa loob ng pantig. Nagaganap ito sa pagpapalit ng N sa M kapag pag-uumpisa ang kasunod na pantig sa B/V at P/F. Halimbawa, ang anyong **kumperensiya** ng *conferencia*. Napalitan ng U ang O kaugnay ng naganap ng pagpapalit ng kasunod na N sa M dahil sumusunod sa P/F. Ito rin ang katwiran sa pagpapalit ng U sa O orihinal ng salitang Espanyol sa sumusunod:

kumbensiyón (*convencion*)
kumpisál (*confesar*)
kumbénto (*convento*)
kumpórme (*conforme*)
kumportáble (*confortable*)
kumpiská (*confisca*), **kumpiskasyón** (*confiscacion*)
kumpéti (*confeti*)

Hindi sakop ng tuntuning ito ang “kumpanya” at “kumpleto” na dapat baybaying **kompanya** at **kompleto** dahil *compañía* at *completo* ang orihinal sa Espanyol. Letrang M na talaga ang kasunod ng O sa orihinal. Kaugnay ng tuntunin, malinaw din na hindi dapat gawing U ang O kung N ang orihinal na kasunod sa mga salitang gaya ng **monumento** (*monumento*), **kontrata** (*contrata*), **kontrobersiya** (*controversia*), at **konsumo** (*consumo*).

7.4. Epekto ng Hulapi. Nagiging I ang E at nagiging U ang O kapag nása dulo ng salita at sinusundan ng hulapi. Halimbawa, ang E sa “babae” ay nagiging I sa **kababaihan**; ang O sa “biro” ay nagiging U sa **biruin**. Halimbawa pa:

bae—**baíhin**
 bale—**pabáihin**
 tae—**nataíhan**
 onse—**onsíhan**
 kalbo—**kalbuhín**
 pasò—**pasùin**
 takbo—**takbuhán**
 tabò—**tabùan**

Ngunit tandaan: Nagaganap lámang ang pagpapalit kapag binubuntutan ng hulapi ang salitang-ugat.

7.5. Kailan Di Nagpapalit. Taliwas sa lumaganap na akala, hindi awtomatiko ang pagpapalit kayâ hindi nagaganap sa ibang pagkakataón, gaya sa sumusunod:

(1) Hindi kailangang baguhin ang E at O kapag sinundan ng pang-ugnay na **na(-ng)**. Tumpak ang “**babáeng** masipag” at hindi kailangan ang “babaing masipag”; tumpak ang “**biròng** masakit” at hindi kailangan ang “birung masakit.”

(2) Hindi kailangang baguhin ang E at O kapag inuulit ang salitang-ugat. Wasto ang **babáeng-babáe** at di-kailangan ang “babaing-babae”; wasto ang **birò-birò** at hindi nararapat ang “biru-biro.” Maaaring nagaganap ang pagpapalit ng I sa E o ng U sa O sa karaniwang pagbigkas ng mga Tagalog ngunit hindi kailangan isulat, maliban kung bahagi ng **realismo sa wika** ng isang akdang pampanitikan. Ang ibig sabihin pa, hindi kailangan ang tuntunin hinggil sa pagpapalit dahil may mga Tagalog na hindi isinasagawa ang gayong pagpapalit sa kanilang pagsasalita. Bukod pa, isang bawas na tuntuning dapat isaulo ng mga hindi Tagalog ang tuntuning ito mula sa *Balarila*. Tandaan pa ang sumusunod:

anó-anó hindi “anu-ano”
alón-alón hindi “alun-alon”
taón-taón hindi “taun-taon”
píso-píso hindi “pisu-piso”
pitó-pitó hindi “pitu-pito”
palóng-palúngan hindi “palung-palungan”
pátong-pátong hindi “patung-patong”

7.6. Kapag Bago ang Kahulugan. Sa kabilang dako, nagaganap ang pagpapalit ng I sa E at U sa U kapag walang gitling ang inuulit na salita at nagdudulot ng bagong kahulugan, gaya sa “haluhalo” na iba sa “halo-halo.” Isang popular na pagkaing pampalamig ang **haluhalò**; paglalarawan naman ng pinagsáma-sámang iba’t ibang bagay ang **halò-halò**. Narito pa ang halimbawa ng salitang may gitling at walang gitling:

sálo-sálo—magkakasáma at magkakasabay na kumain
salusálo—isang piging o handaan para sa maraming tao
bató-bató—paraan ng paglalarawan sa daan
na maraming bato
batubató—ibon, isang uri ng ilahas na kalapati

7.7. Huwag Baguhin ang Dobleng O. Iminumungkahi rin ang paggalang sa ilang salita na may **dobleng O** (oo) kahit sinusundan ng hulapi, gaya sa **noó** na lagyan man ng hulapi ay nananatiling **noohín**. Iminumungkahi ring pairalin ito sa ilang salita na may UO gaya sa **tuón** at **tuós** na dapat baybaying **pagtuonán** at **tuosín**. Narito pa ang halimbawa:

noón—kanoonán
noód—panoórin
doón—paroonán
poót—kapootán
poók—poók-pookín
tuód—tuoránin
buód—buorín
buô—kabuóan
salimuot—kasalimuotan

8

**PAGPAPALIT
NG “D” TUNGO
SA “R”**

May mga tiyak na pagkakataon na napapalitan ng R ang D sa pagsasalita. Halimbawa, ang **dito** ay nagiging **rito** at ang **dami** ay nagiging **rami**. Karaniwan nagaganap ang pagpalit ng R sa D kapag napangunahan ang D ng isang pantig o salita na nagtatapos sa A. Halimbawa, ang D ng “dito” ay nagiging R sa **narito** o **naririto**. Ngunit nananatili ang D kapag **andito** o **nandito**. Tingnan pa ang sumusunod:

doón—**naroón** (ngunit **andoón** o **nandoón**)
dámi—**marámi** (ngunit **pagdámi** o **dumámi**)
dápat—**marápat**, **nararápat**, **karapatan**
(ngunit **karapát-dápat**)
dúnong—**marúnong**, **pinarúnong**
(ngunit **dunóng-dunungan**)
dupók—**marupók** (ngunit **pagdupók**)
dálitâ—**marálitâ** (ngunit **nagdálitâ** o **pagdarálitâ**)

Ang naturang pagpapalit ng tunog ay malinaw na isang paraan ng **pagpapadulas sa pagsasalita**. Kayâ karaniwang ginagamit ang D sa unahan ng salita. Sa loob ng salita, karaniwang sumusunod ito sa katinig (**sandok**, **kordon**, **bundat**) samantalang higit na malimit makikita ang R sa loob ng salita lalo na’t sumusunod sa patinig (**markado**, **kariton**, **bolero**, **bangkero**, **bordador**, **birtud**).

8.1. Kasong Din/Rin, Daw/Raw. Ang pagpapalit ng D tungo sa R ay nagaganap sa mga pang-abay na **din/rin** at **daw/raw**. Sang-ayon sa tuntuning pinalaganap ng *Balarila*, nagiging **rin** ang **din** o **raw** ang **daw** kapag sumusunod sa salitang nagtatapos sa patinig o **malapatinig** o *glide* (W at Y), gaya sa sumusunod:

Masaya rin— ngunit **Malungkot din**
Uupo raw— ngunit **Aalis daw**
Nabili rin—ngunit **Nilanggam daw**
Okey raw—ngunit **Bawal daw**
Ikaw raw—ngunit **Pinsan daw**

Ngunit sinasabi rin ng tuntunin na kapag ang sinusundang salita ay nagtatapos sa **-ri**, **-ra**, **-raw**, o **-ray**, ang **din** o **daw** ay hindi nagiging **rin** o **raw**, gaya sa sumusunod:

Maaari din— hindi Maaari rin
Kapara daw—hindi Kapara raw
Biray din—hindi Biray rin
Araw daw—hindi Araw raw

Walang paliwanag sa nabanggit na kataliwasan. Marahil, dahil nagiging lubhang malamyos ang pagsasalita kapag sinundan pa ng **rin** o **raw** ang isang salita na nagtatapos sa pantig na may R. Ngunit kahit sa tula ay hindi ito ipinagbabawal. Sa halip, sinisikap pa ng makata ang paglikha ng ganitong **aliterasyon**.

8.2. “D” Kahit Kasunod ng Patinig. Dapat ding banggitin na may salitang gaya ng **dulás** at **dali** na malimit na binibigkas at isinusulat nang may D kahit may sinusundang A, gaya sa **madulás** o **mádu-lás** [bagaman may pook na “Marulas” (madulas) at “Marilao” (madilaw) sa Bulacan] at sa **madali**, **má-dalian**, **madalián**. May kaso rin ng magkahawig na salita na may nagkakaibang kahulugan dahil sa D o R, gaya sa mga pang-uring **madamdámin** (tigib sa damdamin) at **maramdámin** (madaling masaktan ang damdamin). Sa ganitong pangyayari, magandang isaalang-alang ang pinalaganap na paraan ng paggamit sa **daw/raw** at **din/rin**.

Subalit tandaan: **Hindi ito dapat ituring na tuntunin** sa pagsulat. Ang ibig sabihin pa, **hindi dapat ituring na pagkakamali** ang paggamit ng **din** at **daw** kahit sumusunod sa salitang nagtatapos sa patinig at malapatinig.

9

KAILAN “NG” AT KAILAN “NANG”

Isang malimit pagtalunan kahit ng mga eksperto sa Filipino ang wastong gamit ng **ng** na maikli at **nang** na mahabà. May mga nagmumungkahi tuloy na alisin na ang **ng** at **nang** na lámang ang gamitin sa pagsulat. Isang panukalang paurong dahil ganoon na nga ang ugali bago ang *Balarila* ni Lope K. Santos. Sa panahon ng mga Espanyol, **nang** lámang ang ginagamit sa pagsulat ng mga misyonero.

9.1. Mga Gamit ng “Nang.” Ang higit na dapat tandaan ay ang tiyak na mga gamit ng **nang** at lima (5) lámang ang mga tuntunin:

Una, ginagamit ang **nang** na kasingkahulugan ng **noong**. Halimbawa, “Umaga **nang** barilin si Rizal. **Nang** umagang iyon ay lumubha ang sakit ni Pedro.”

Ikalawa, ginagamit ang **nang** kasingkahulugan ng **upang** o “**para**.” Halimbawa, “Sa isip ng mga Espanyol, kailangang bitayin si Rizal **nang** matakot ang mga Filipino. Dinala si Pedro sa ospital **nang** magamot.”

Ikatlo, ginagamit ang **nang** katumbas ng pinagsámang **na** at “**ng**.” Halimbawa, “Pero sa isip ng mga Filipino, sobra **nang** lupit ang mga Espanyol. Sobra **nang** hirap ang dinanas ni Pedro.”

Ikaapat, ginagamit ang **nang** para sa pagsasabi ng paraan o sukat (pang-abay na pamaraan at pang-abay na panggaano). Halimbawa, “Binaril **nang** nakatalikod si Rizal. Namayat **nang** todo si Pedro dahil sa sakit.”

Ikalima, ginagamit ang **nang** bilang pang-angkop ng inuulit na salita. Halimbawa, “Barilin man **nang** barilin si Rizal ay hindi siyá mamamatay sa puso ng mga kababayan. Ginamot **nang** ginamot si Pedro para gumaling.”

Ang iba pang pagkakataon, bukod sa nabanggit na lima, ay kailangang gamitan ng **ng**. Halimbawa: “Ipinabaril **ng** mga Espanyol si Rizal. Pinainom **ng** gamot si Pedro.” Ngunit tingnan ang pagkakaiba ng dalawang pangungusap. (1) “Pagkamartir ang katulad **ng** sinapit ni Rizal.” (2) “Gusto mo ba ang katulad **nang** magmartir si Rizal?”

9.2. Ingatan ang Pinagdikit na “na” at “ang”: Malimit mapagkamalang **nang** ang kontraksiyon ng **na** at ng **ang**, gaya sa pangungusap na “Laganap *nang* himagsik pagbaril kay Rizal.” Kailangang isulat ito nang may kudlit (?) upang ipahiwatig ang naganap na kontraksiyon ng **na** at ng **ang**, gaya sa “Laganap **na’ng** himagsik pagbaril kay Rizal.”

10

PAGBABALIK SA MGA TULDIK

Mahalagang ibalik ang paggamit sa mga **tuldík** o **asénto**. Kung mahihirapang markahan ang lahat ng salita, gamitin ang tuldik upang maipatiyak ang wastong bigkas lalo na sa mga salitang magkakatulad ng baybay ngunit nagbabago ang kahulugan dahil sa bigkas. Karaniwang gamitin noon ang iba't ibang paraan ng bigkas sa “**paso**” na may iba't iba ring kahulugan. Sa *Balarila*, ipinasok ni Lope K. Santos ang tatlong tuldik bilang sagisag sa mga paraan ng pagbigkas: (1) ang tuldik **pahilis** (ˈ) na ginagamit para sa salitang mabilis, (2) ang tuldik **paiwà** (˘) na ginagamit para sa salitang malumi, at (3) ang tuldik **pakupyâ** (ˆ) para sa salitang maragsa.

Totoo, maaaring magbago sa pagtagal ng panahon ang bigkas sa mga salita. Halimbawa, ang **balatkayó** ay mabilis sa panahon ni Balagtas ngunit ngayon ay maragsa na ang bigkas: **balatkayô**. Ngunit nagaganap ngayon ang maraming maling bigkas dahil hindi nabibigyan ang madla—lalo na ang kabataan at mga bagong gumagamit ng wikang Filipino—hinggil sa wastong tuldik ng mga ordinaryong salita. Halimbawa, ang **bakâ** (hindi tiyak) ay maragsa ngunit binibigkas ng mga estudyante sa Maynila na malumi: “bakà.” Ang **kíta** ay malumay ngunit napagkakamalang malumi (“kità”) kayâ lumilitaw ang aberasyong gaya ng “kitain” sa halip na **kitáhin**.

10.1. Isang Anyo, Iba-Ibang Bigkas. Nagiging komplikado pa ang problema sa bigkas kapag isinaalang-alang ang mga salita sa ibang katutubong wika ng Filipinas na may magkakahawig na ispelang ngunit iba-iba ang kahulugan dahil sa iba-ibang bigkas. Halimbawa, ang **layà** (malumi) ay unang ginamit noong 1882 ni Marcelo H. del Pilar bilang katumbas ng *libertad* sa Espanyol. Iba ito sa **láya** (malumay) sa Bikol at Kabisayaan na isang uri ng lambat na pangisda. Iba rin ang **layá** (mabilis) ng Ilokano na tumutukoy na halamang-ugat na lúya ng mga Tagalog. Iba rin ang **layâ** (maragsa) sa Kabisayaan na tumutukoy sa layak at mga tuyong dahon at tangkay, at sa pang-uring **layâ** (maragsa) na ilahas para sa mga Tagalog at lantá para sa Kabisayaan. Narito pa ang halimbawa:

páli—Sinaunang Tagalog para sa pagpapalitan ng katatawanan.

palí—Ivatan para sa pagpulpol ng dulo.

pali—Kapampangan para sa init o alab.

palî—Tagalog para sa organo sa tabi ng bituka, *spleen* sa Ingles. Ilonggo din para sa naghilom.

10.2. Dagdag na Gamit ng Pahilis. May diksiyonaryong nagdagdag ng gamit sa tuldik pahilis. Bukod sa pagmarka sa bigkas na mabilis, ginagamit din itong tuldik sa salitang malumay at iminamarka sa itaas na patinig bago ang huling pantig. Halimbawa: **mása, mísa, kósa, músa**. Mahalaga ito upang matiyak ang pagkakaiba ng malumay na **húli** sa mabilis na **hulí**, ng malumay na **píli** sa malumíng **pili**, sa kapuwa mulang Espanyol na **pálo** (poste para sa layag) at **palò** (paghampas).

10.3. Pahilis sa Mahabàng Salita. Mahalaga ding gamitin ang pahilis upang maayos na mabigkas ang mahigit tatlong pantig at mahahabàng salita. May ugali ang ilang edukado na ilagay lagi ang diin sa unang pantig ng mga salitang gaya ng “káligtásan” samantalang dapat itong tuloy-tuloy at may diin sa ikalawa sa dulong pantig **kaligtásan**. Dahil dito, nangangailangan ng dagdag na pahilis o ikalawang tuldik upang markahan ang tumpak na diin sa mga unahang pantig ng ilang mahabàng salita.

páligsáhan
nagkálitúhan
báligtáran
pasíntabi
namímintaná
Kamáynilàan

10.4. “Ma-” na May Pahilis. Mahalaga rin ang dagdag na markang pahilis para sa unlaping **ma-** (**na-**) na nagpapahayag ng kilos o pangyayaring hindi sinasadya at upang maibukod ito sa kahawig ng baybay ngunit ibang bahagi ng pangungusap, gaya sa **máduulás** (naaksidenteng nabuwal) na iba sa pang-uring **madulás**; **nápatáy** (hindi sinasadyang nabaril o nasaksak) na iba sa pandiwang **namatáy**. Iba rin ang **máhulí** (hindi umabot sa takdang panahon) sa **máhúli** (mábihag ang tumatakas) at ang **másáma** sa pang-uring **masamá**. Narito pa ang mga halimbawa:

mádapâ, nádapâ
másagasáan, násagasáan
máligtás, náligtás

10.5. Dagdag na Gamit ng Pakupya. May bagong tungkulin din ang pakupya. May eksperimentong gamitin itong simbolo sa impit na tunog sa loob ng isang salita na nagaganap sa Bikol at mga wika sa Cordillera. Sa Bikol, halimbawa, ang **hâ-dit** ay balisa at iba sa **hadit** na nauukol sa pag-iingat. Ipinahihwatig ang impit sa loob ng salita sa pamamagitan ng tuldik pakupya sa ibabaw ng patinig at gitling pagkatapos ng pantig. Halimbawa:

lí-muhen (Tiboli) ibong nagbibigay ng babala ang humi
tî-sing (Tiboli) singsing
bû-ngaw (Bikol) bangin, na iba sa **búngaw**,
 Bikol din para sa sakit na luslós.
kasâ-lan (Bikol) kasalanan
bâ-go (Bikol) bágo
hû-lung (Ifugaw) patibong sa daga
mâ-kes (Ibaloy) pagbati
pê-shit (Ibaloy) isang seremonyang panrelihiyon
 na may kantahan at sayawan
sâ-bot (Ibaloy) dayuhan

10.6. Tuldik Patuldok. Isang bagong tuldik ang ipinasiyang palagiang gamitin upang katawanin ang bigkas na *schwa* na matatagpuan sa mga katutubong wikang gaya ng Mëranaw, Pangasinan, Ilokano, at Ibaloy. Tinawag itong tuldik **patuldók** at kahawig ng *umlaut* o *dieresis* (¨) na tila kambal na tuldok sa ibabaw ng patinig. Narito ang ilang halimbawa:

wën (Ilokano) katapat ng oo
kën (Ilokano) katapat ng din/rin
këtkët (Pangasinan) katapat ng kagat
silëw (Pangasinan) katapat ng ilaw
utëk (Pangasinan) katapat ng utak
panagbënga (Kankanay) panahon ng pamumulaklak
tëlo (Mëranaw) katapat ng tatlo
matëy (Mëranaw) katapat ng matagal
tëngel (Mëranaw) katapat ng sampal
sëlëd (Kiniray-a) katapat ng loob
yuhëm (Kiniray-a) katapat ng ngiti
gërët (Kuyonon) katapat ng hiwa

Solusyon ito sa kasalukuyang hindi magkasundong ginagawang pagtutumbas ng A o E sa bigkas na *schwa*, gaya sa Darangan/Darangen at Bantugan/Bantugen. Ang dalawang salitang Mëranaw ay dapat baybaying **Darangën** at **Bantugën**.

10.7. Kung Hahanapin sa Computer. Bílang dagdag na tulong sa mga gumagamit ng computer, narito ang talahanayan ng mga dapat tipahin para makabuo ng mga titik na may tuldik at ng iba pang espesyal na karakter:

a	e	i
á – Alt 160	é – Alt 130	í – Alt 161
à – Alt 133	è – Alt 138	ì – Alt 141
â – Alt 131	ê – Alt 136	î – Alt 140
ä – Alt 132	ë – Alt 137	

o	u
ó – Alt 162	ú – Alt 163
ô – Alt 149	ù – Alt 151
ò – Alt 147	û – Alt 150

Ñ	Alt 165
ñ	Alt 164
·	Alt 0183 (tuldok sa pagpapantig)
^	Alt 0136
´	Alt 0180
`	Alt 096
¨	Alt 0168
’	Alt 0146 (upang maiwasan ang baligtad ['])
–	Alt 0150 (en dash)
—	Alt 0151 (em dash)

11

**MGA WASTONG
GAMIT
NG GITLING**

Isang bantas na maraming gamit ang **gitling** (-). Dahil dito, marami din ang nalilito at nagagamit ang gitling sa mga pagkakataóng hindi ito kailangan. Naririto ang mga wastong gamit ng naturang bantas:

11.1. Sa Inuulit na Salita. Ginagamit ang gitling sa mga salitang inuulit:

anó-anó
aráw-áraw
gabí-gabí
sirâ-sirâ
ibá-ibá

Kung mahigit dalawang pantig ang salita, ang unang dalawang pantig lámang ang inuulit. Halimbawa:

pali-palító
suntok-suntutín
balu-baluktót

Pansinin: Inuulit ang buong unang dalawang pantig kung may dalawang pantig lámang ang salita. Ngunit hindi inuulit ang panghuling katinig ng ikalawang pantig kapag mahigit dalawang pantig ang salita.

bálik-bálik
wasák-wasák
bali-baligtád
bula-bulagsák

Ngunit kung may unlapi, isinasáma ito sa unang bahaging inuulit. Halimbawa:

pabálik-bálik
nagkawasák-wasák
pagbali-baligtarín
pabula-bulagsák

Tandaan din: Ginagamit ang gitling sa salitang inuulit. Hindi ito ginagamit sa salita na may mga pantig na inuulit ngunit walang kahulugan kapag hindi inulit. Halimbawa: **paruparó**, dahil walang “paro,” **alaala** dahil walang “ala,” **gamugamó** dahil walang “gamo.” Ngunit may gitling ang **sari-sari** dahil may salitang **sari**, **sámot-sámot** dahil may **sámot** at dapat ding gitlingan ang pinagsámang **sámot-sari**. Maling anyo ang “samo’t-sari.” Maling anyo din ang “iba’t-iba” dahil hindi ito inuulit kundi kontraksiyon ng **iba at iba**. May gitling din ang **mayâ-mayâ** kayâ may anyong **mamayâ**.

11.2. Sa Isahang Pantig na Tunog. Gayunman, ginagamit ang gitling sa **onomatopeikong** pagsulat sa mga iisahing pantig na tunog, gaya sa sumusunod:

tik-tak
ding-dong
plip-plap
tsk-tsk
rat-ta-tat

11.3. Sa Paghihiwalay ng Katinig at Patinig. Ginagamit ang gitling upang paghiwalayin ang pantig na nagtatapos sa katinig at ang sumusunod na pantig na nagsisimula sa patinig. Halimbawa:

pag-ása
ágam-ágam
mag-isá
pang-uménto
pang-úlo (kasuotan para sa ulo, at iba sa “**pangúlo**” o presidente)
tsap-istík (kahit isang salita ang orihinal na *chopstick*)
brawn-awt (kahit isang salita ang orihinal na *brownout*)

Ngunit ginagamitan ng gitling ang salita kahit nagtatapos sa patinig ang unang pantig kapag panggalang pantangi ang kasunod:

pa-Mandaluyong, ngunit **pahilaga**
taga-Itogon, ngunit **tagalungsod**
maka-Filipino, ngunit **makalupa**

at kapag salitang banyaga at nása orihinal na baybay ang kasunod:

pa-cute, ngunit **pakyut**
ipa-cremate, ngunit **ipakrimeyt**
maki-computer, ngunit **makikompiyuter**

11.4. Sa Pinabigat na Pantig. Ginagamit din ang gitling upang bigyan ng bigat o diin ang kakaibang bigkas sa naunang pantig, gaya sa matandang “**gáb-i**” na kasingkahulugan lámang din ng makabagong “**gabi**.” Narito pa ang ilang halimbawa:

lig-in (Sinaunang Tagalog) pagiging alanganin
láng-ap (Sinaunang Tagalog) pag-inom nang mabilis
múng-ay (Hiligaynon) hitik sa bunga
mús-ing (Bikolano) dungis
láb-ong (Ilokano) isang uri ng pansilo o pambitag
húl-ab (Sebwano) ukà

11.5. Sa Bagong Tambalan. Ginagamit ang gitling sa mga bagong tambalang salita, gaya sa sumusunod:

lipat-bahay
bigyang-búhay
bagong-salta
pusong-martir
amoy-pawis

Walang tiyak na tuntunin kung kailan inaaalisan ng gitling ang tambalang salita. May salitang gaya ng “kathang-buhay” para sa nobela noong panahon ng Amerikano ang isinusulat nang **kathambúhay** ngayon. May matandang **palipád-hángin**, **basâng-sísiw**, at **bunông-bráso** na hindi pa rin inaalisan ng gitling. May bagong imbento naman, gaya ng **balikbáyan**, na wala nang gitling nang unang ilathala. Mahirap nang masaliksik kung kailan inalisan ng gitling at pinagdikit ang **pikitmatá**, **anakpáwis**, **balinsusô**.

11.6. Iwasan ang “Bigyan-.” Magtipid sa paggawa ng tambalang salita, lalo’t hindi kailangan. Halimbawa, isang bisyo na ang pagdurugtong ng anumang nais sabihin sa **bigyan-** gaya sa **bigyang-diin** at **bigyang-pansin**. Marami ang nagsasabing “bigyang-pugay” samantalang puwede naman at mas maikli pa ang **nagpugay**; “bigyang-parangal” samantalang puwede itong **parangalan**; “bigyang-tulong” samantalang higit na idyomatiko ang **tulungan**. Kahit ang “bigyang-pansin” ay puwede nang **pinansin**.

11.7. Tambalan ang “Punongkahoy.” Dapat malinawan na may salitang gaya ng **punongkáhoy** at **buntonghiningá** na likha mula sa dalawang salita: “puno+ng” at “kahoy” at “bunton+ng” at “hininga.” May bumabaybay sa mga ito na “punongkahoy” at “buntonghininga” dahil sa arbitraryong pagsunod sa O na nagiging U sa loob ng pinagtambal na may salita. Ngunit kung babalikan ang tuntunin 7.5, hindi na kailangan ang naturang pagpapalit. Nagkadikit man, wala namang bagong kahulugang lumitaw sa pagdidikit. Bukod pa, madalí ring makikilála ng mambabasá ang dalawang orihinal na salitang pinagsáma sa **punongkahoy** at sa **buntonghininga**.

11.8. Sa Pasulat na Oras. Ginagamit ang gitling upang ihiwalay ang numero sa oras at petsang may **ika-** gayundin sa pagbilang ng oras, numero man o binabaybay, na ikinakabit sa **alas-** gaya sa sumusunod:

ika-8 ng umaga, ngunit ikawalo ng umaga
ika-9 ng Marso, ngunit ikasiyam ng Marso
ika-100 anibersaryo, ngunit ikasandaang anibersaryo
alas-12 ng tanghali, alas-dose ng tanghali
alas-3 ng hápon, alas-tres ng hápon

Tandaan: Laging binabaybay ang oras na **ala-una**.

11.9. Sa Kasunod ng “De.” Ginagamitan ng gitling ang salitang may unlaping **de-** mula sa Espanyol na nangangahulugang “sa pamamagitan ng” o “ginawa o ginagamit sa paraang.” Halimbawa:

de-kolór
de-máno
de-kahón
de-bóla
de-láta
de-bóte

11.10. Sa Kasunod ng “Di.” Ginagamitan ng gitling ang salitang pinangunguhan ng **di** (pinaikling **hindí**) at nagkakaroon ng kahulugang idyomatiko, tila kasabihan, malimit na kasalungat ng orihinal nitó, at malimit na may mapagbiro o mapang-uyam na himig. Halimbawa:

di-mahapáyang-gátang
di-mahipò
di-maitúlak-kabígin
di-mahúgot-húgot
di-kágandáhan
di-maliparáng-uwák

11.11. Sa Apelyido. Ginagamitan ng gitling ang mga apelyido ng babaeng nag-asawa upang ipakita ang orihinal na apelyido noong dalaga pa. Halimbawa:

Carmen Guerrero-Nakpil
Gilda Cordero-Fernando
Genoveva Edroza-Matute

Kapag ginamit ang anyong ito sa lalaki, gaya sa kaso ni **Graciano Lopez-Jaena**, ang apelyido pagkatapos ng gitling ang apelyido sa ina. Kung iwawasto alinsunod sa praktikang Espanyol, ang dapat sanang anyo ng pangalan ng dakilang Propagandista ay **Graciano Lopez y Jaena**.

11.12. Sa Pagsaklaw ng Panahon. Ginagamitan ng gitling ang panahong sakop o saklaw ng dalawang petsa. Halimbawa:

1882-1903 (Panahon ng Patinding Nasyonalismo)
23 Hulyo 1864-13 Mayo 1903 (Apolinario Mabini)

Sa puntong teknikal, tinatawag itong **en dash**. Ang mahabà, na tinatawag na **gatlang** o **em dash**, ay ginagamit kapag nawawala ang pangwakas na petsa ng isang panahunan, gaya sa:

1870— (hindi tiyak ang petsa ng kamatayan)

Gatlang din, sa halip na gitling, ang dapat gamitin kapag ibinitin ang daloy ng pangungusap at may idinadagdag na impormasyon sa loob ng isang pangungusap. Halimbawa:

Napalingon ako—at nanlaki ang matá—nang makita siyá.

Kailangan ng taumbayan ang anumang tulong—pagkain, damit, higaan, malinis na palikuran, tubig, atbp.

Hindi na tinalakay sa gabay na ito ang mga kaso at problemang natatalakay na nang mahusay sa ibang sanggunian. Gayunman, kung may magpapahabol ng matinding mungkahi, maaaring idagdag ang iba pang kaso sa pamamagitan ng annex at appendix at maaaring sa anyo ng mga tiyak na tanong at sagot. Nagdaan na ang gabay na ito sa mga konsultasyon sa pamamagitan ng Internet at mga talakayan. Ngunit inaasahan ang posibleng rebisyon ng kasalukuyang gabay pagkatapos ng isasagawa pang forum at konsultasyon sa malapit na hinaharap.